

ЖАСАМПАЗДЫҚ ПЕН ЖАҢА ДИАЛОГ

ОСЫ АПТАДА ПРЕЗИДЕНТ ҚАСЫМ-ЖОМАРТ ТОҚАЕВ ВАШИНГТОНҒА ЖҰМЫС САПАРЫМЕН БАРДЫ. САПАР АЯСЫНДА МЕМЛЕКЕТ БАСШЫСЫ БЕЙБІТШІЛІК КЕҢЕСІНІҢ АЛҒАШҚЫ ОТЫРЫСЫНА ҚАТЫСЫП, БІРҚАТАР ЕЛДІҢ КӨШБАСШЫЛАРЫМЕН, СОНДАЙ-АҚ АҚШ-ТЫҢ РЕСМИ ТҮЛҒАЛАРЫМЕН КЕЗДЕСУ ӨТКІЗДІ. СОНДАЙ-АҚ АҚШ-ТА ТҰРАТЫН ЖӘНЕ БІЛІМ АЛЫП ЖҮРГЕН ҚАЗАҚСТАН АЗАМАТТАРЫМЕН КЕЗДЕСТІ.

18-19 ақпан күндері Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев АҚШ Президенті Дональд Трамптың шақыруымен Бейбітшілік кеңесінің алғашқы отырысына қатысу үшін Вашингтонға жұмыс сапарымен барды. Вашингтондағы Дональд Трамп атындағы бейбітшілік институтында өткен саммитте Газа секторындағы ахуалды тұрақтандыру мәселесіне баса мән берілді. Атап айтқанда, бейбітшілік орнату, қауіпсіздікті қамтамасыз ету және гуманитарлық көмек жеткізу бойынша нақты шаралар әзірлеу мәселелері күн тәртібіне шықты. Айта кетейік, Бейбітшілік кеңесінің құрамында қазір 27 қатысушы бар. Бұл орган 2026 жылғы қаңтарда Давоста өткен Дүниежүзілік экономикалық форум аясында құрылған болатын. Ұйымның төрағасы – Ақ үй басшысы.

БҰРЫН-СОНДЫ БОЛМАҒАН БЕТБҰРЫС

Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Бейбітшілік кеңесінің алғашқы отырысында сөз сөйледі. Мемлекет басшысы саммитке қатысушыларға ілтипат білдіріп, осы тарихи іс-шараны ұйымдастырғаны үшін АҚШ Президенті Дональд Трампқа алғыс айтты.

– Дональд Трамп атындағы Бейбітшілік институтында өтіп жатқан кезде-

сүіміз батыл әрі прагматикалық әрекеттер шешуші рөл атқаратын кезеңмен тұспа-тұс келіп отыр. Шын мәнінде, бұл – сөз күйінде қалатын қарар қабылдайтын конференция емес, керісінше, нақты әрі мақсатты шаралар арқылы ұзақмерзімді бейбітшілік орнатуға үлес қосатын жиын. Президент мырза, Сіздің жаһандағы бейбітшілік пен тұрақтылықты ілгерілетуді көздейтін айқын мұратыңыз бен көреген қадамдарыңыз

еліміздің Бейбітшілік кеңесіне қосылуына түрткі болды, – деді Президент.

Қасым-Жомарт Тоқаев Бейбітшілік кеңесі көпжақты күш-жігердің әлеуетін арттыратын, заман талабына сай ұйым деп санайды.

– Әлемде мұндай бастама көтерілген жоқ. Расында, бұл бұрын-сонды болмаған бетбұрыс. Өйткені бірге күш-жігер жұмылдырудың арқасында «Жасампаздық арқылы бейбітшілік» атты жаңашыл

тұжырымдаманы немесе жобаны іске асыруға барлық мүмкіндік бар. Сондықтан, Президент мырза, Сіздің нақты іс-әрекет қана бейбітшілікке берік негіз қалайды деген ұстанымыңызды толық құптаймын, – деді Мемлекет басшысы.

Президент еліміз Газа секторындағы ахуалды тұрақтандырып, аймақты қалпына келтіру жұмыстарына атсалысуға дайын екенін жеткізді.

– Қазақстан іскерлік және кәсіби беделі жоғары деңгейдегі халықаралық компанияларды тарта отырып, аймақты қайта қалпына келтіру және құрылыс жұмыстарына қатысуға ниетті. Бұл бағдарлама бойынша инфрақұрылым жасақтауға, үйлер мен тұрғын үй кешендерін, мектептер, ауруханалар және басқа да маңызды әлеуметтік нысандарды салуға болады. Әлемдегі ең ірі бидай өндірушілердің бірі саналатын еліміз Газа мен одан тысқары жерлердегі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін гуманитарлық көмек көрсетуге дайын. Қазақстан палестиналық студенттердің университеттерімізде білім алуы үшін бес жыл бойы 500-ден аса оқу грантын бөлуді жоспарлап отыр. Біз халықаралық деңгейде мойындалған электрондық үкімет саласындағы тәжірибемізді және басқа да цифрлық шешімдерді бөлісе аламыз. Қазақстан Халықаралық тұрақтандыру күштерін қолдауға әзір. Яғни, далалық госпиталь құру үшін бір топ медицина маманын, сондай-ақ Азаматтық-әскери үйлестіру орталығына бақылаушылар жіберуге даяр, – деді Қасым-Жомарт Тоқаев.

Жалғасы 2-бетте

KazLLM-нің ChatGPT-ден НЕСІ КЕМ?

БІЗДЕ ҚАЗІР ЕКІ ҮЛКЕН ТІЛДІК МОДЕЛЬ БАР. KAZLLM МЕН ALEM LLM. ДЕГЕНМЕН ОЛАРДЫ ҚАЛАЙ ҚОЛДАНУҒА БОЛАДЫ, КІМ ҚОЛДАНА АЛАДЫ? CHATGPT, GEMINI СЕКІЛДІ ЖҮЙЕЛЕРДЕН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ БАР МА, БОЛСА, ҚАНДАЙ?

Мемлекет басшысы 10 ақпанда өткен Үкіметтің кеңейтілген отырысында Жасанды интеллект және цифрлық даму министріне KazLLM моделі туралы сұрақ қойып, атқарылған жұмыстардың нақты есебін сұраған болатын.

– KazLLM жөнінде мәлімдеме жасадыңыз, оны іске қостық деп айттыңыз. Бірақ менің білуімше, ол бағдарламаға сұраныс әлі төмен, себебі ақауы көп. Жұрт ChatGPT-ге жүгінеді. KazLLM-ге көшкісі келмейді. Сондықтан KazLLM-нің айналасында не болып жатыр деген сұрағым бар. Не айтасыз? – деп сұрады Президент министр Жаслан Мәдиевтен.

Министр қазір бізде екі тілдік модель, KazLLM мен Alem LLM бар екенін айтты. Олар қазір 40-тан астам жүйеге енгізілген, 600 мыңнан астам сұраныс түскен. Бүгінде осы модельдер нарыққа, IT компанияларға, стартаптарға, сту-

денттерге, зерттеу институттарына қолжетімді екен. Дегенмен Жаслан Мәдиев модельдердің сапасын әрқашан жақсартып отыру қажет екенін, сондықтан халықаралық деңгейдегі сарапшылармен бірге бұл бағыттағы жұмысты жалғастыра беретінімізді жеткізді.

KazLLM-ді 2024 жылы Назарбаев университетіндегі Ақылды жүйелер мен жасанды интеллект институты (ISSAI) әзірлеген. Жобаны машиналық оқыту, деректер талдау ғылымы және компьютерлік инженерия салаларындағы қазақстандық жас зерттеушілерден құралған команда жүзеге асырған. Бұдан бөлек, жұмысқа қазақстандық зерттеушілер, мемлекеттік органдар мен бизнес өкілдері де қатысқан. Ресми деректерге сүйенсек, жобаны әзірлеуге шамамен 3,9 млрд теңге жұмсалған.

Жалғасы 4-бетте

Ми эволюциясы? ДАМУ МА, ҚҰЛДЫРАУ МА?

2011 ЖЫЛЫ SCIENCE ЖУРНАЛЫ КОЛУМБИЯ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ПРОФЕССОРЫ БЕТСИ СПЭРРОУДЫҢ ҒЫЛЫМИ ЖҰМЫСЫН ЖАРИЯЛАДЫ. ПСИХОЛОГ ІЗДЕУ ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ АДАМНЫҢ ЕСТЕ САҚТАУ ҚАБІЛЕТІНЕ ӨСЕРІН ЗЕРТТЕП, ОНЫ «GOOGLE ЭФФЕКТІСІ» ДЕП АТАДЫ. АДАМ АҚПАРАТТЫ ЕСІНДЕ САҚТАҒЫСЫ КЕЛМЕЙДІ. ӨЙТКЕНІ ОНЫ КЕЗ КЕЛГЕН УАҚЫТТА ИНТЕРНЕТТЕН ТАБА АЛАТЫНЫН БІЛЕДІ. ЯҒНИ, БІЗДІҢ МИЙЫМЫЗ АҚПАРАТТЫҢ ӨЗІН ЕМЕС, ОНЫҢ ҚАЙ ЖЕРДЕ ОРНАЛАСҚАНЫН ҒАНА ЕСТЕ САҚТАУҒА БЕЙІМДЕЛІП АЛҒАН. БҰЛ – МИДЫҢ ЭНЕРГИЯ ҮНЕМДЕУ СТРАТЕГИЯСЫ.

2»

Владимир СМЕРНОВ, 1994 жылғы Лиллехаммер Олимпиадасының чемпионы:

ШАЙДОРОВТЫҢ 32 ЖЫЛДАН СОҢ ЖЕТІСТІГІМДІ ҚАЙТАЛАҒАНЫНА ҚУАНДЫМ

БІР АПТА БҰРЫН 21 ЖАСАҒЫ БМӨНЕРЛЕП СЫРҒАНАУШЫ МИХАИЛ ШАЙДОРОВ ҚАЗАҚСТАН ҚҰРАМАСЫНЫҢ ҚОРЖЫНЫНА ҚЫСҚЫ ОЛИМПИАДА ОЙЫНДАРЫНЫҢ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІНШІ АЛТЫН ЖҮЛДЕСІН САЛДЫ. ОҒАН ДЕЙІН ШАҒҒЫШЫ ВЛАДИМИР СМЕРНОВ – ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНДАҒЫ ТҰҒЫШ ӨРІ ЖАЛҒЫЗ ҚЫСҚЫ ОЛИМПИАДА ОЙЫНДАРЫНЫҢ ЧЕМПИОНЫ БОЛАТЫН. ОЛ 1994 ЖЫЛЫ НОРВЕГИЯНЫҢ ЛИЛЛЕХАММЕР ҚАЛАСЫНДА ӨТКЕН АҚ ОЛИМПИАДАДА 1 АЛТЫН, 2 КҮМІС МЕДАЛЬ ЕНШІЛЕГЕН-ТІН. ОСЫЛАЙША, АРАҒА 32 ЖЫЛ САЛЫП, ҚАЗАҚСТАН ӨНҰРАНЫ ҚЫСҚЫ ОЛИМПИАДА ТӨРІНДЕ ШЫРҚАЛЫП, КӨК ТҰЫМЫЗ ӘЛЕМ АЛДЫНДА БІККЕ КӨТЕРІЛДІ. ОСЫНАУ ТАРИХИ СӘТТІ ҮЙІНДЕ ТІКЕЛЕЙ ЭФИРДЕ ОТЫРЫП БАҚЫЛАҒАН 1994 ЖЫЛҒЫ ЛИЛЛЕХАММЕР ОЛИМПИАДАСЫНЫҢ ЧЕМПИОНЫ ВЛАДИМИР СМЕРНОВ ІЗІНШЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРҒА ҚҰТТЫҚТАУЫН ЖЕТКІЗДІ. ҚАЗІР ШВЕЦИЯДА ТҰРЫП ЖАТҚАН ДАҢҚТЫ ШАҒҒЫШЫҒА ХАБАРЛАСЫП, АЗ-КЕМ ӨНГІМЕЛЕСКЕН ЕДІК.

8»

ЖАСАМПАЗДЫҚ ПЕН ЖАҢА ДИАЛОГ

Басы 1-бетте

Мемлекет басшысының айтуынша, Таяу Шығыстағы орнықты дамуды қамтамасыз ету үшін аймақта бейбітшілік пен ынтымақтастықты, өзара сенімді нығайтуды көздейтін жаңа тәсілдер қажет.

– Аталған ұстанымға арқа сүйей отырып, Қазақстан Ибраһим келісімдеріне қосылу жөнінде шешім қабылдады. Осылайша, біз аймақта және одан тысқары жерлерде прагматикалық экономикалық әрі гуманитарлық ынтымақтастыққа үлес қосамыз. Бұл Бейбітшілік кеңесінің ізгі мұ-

ратына толық сай келеді, – деді Президент. Кеңестің жаһандық күн тәртібін ескере отырып, Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстанда түрлі деңгейдегі кездесулер өткізу арқылы бұл бастамаға нақты қолдау көрсетуге дайын екенін растады.

– Сонымен қатар Бейбітшілік кеңесі аясында Президент Трамп атындағы арнайы награданы бекітуді ұсынамын. Бұл – оның бейбітшілікті ілгерілету ісіндегі ғаламат жетістіктеріне көрсеткен құрметіміз болмақ. Сіздің тегеурінді әрі көреген басшылығыңызбен Кеңес өзінің тарихи ізгі миссиясын абыроймен атқа-

ратынына сенімдімін, – деді Мемлекет басшысы.

ЖАҒАНДЫҚ КӨШБАСШЫЛАР ЖИЫНЫ

Ал АҚШ Президенті Дональд Трамп өз сөзінде Газадағы тұрақтылықты қамтамасыз етуге және қалпына келтіруге атсалысқаны үшін Бейбітшілік кеңесінің алғашқы отырысына қатысушыларға шынайы ризашылығын білдірді.

АҚШ Президенті Кеңеске қатысушы елдердің басшыларын таныстыру бары-

сында Қазақстанды керемет әрі бай ел деп таныстырды.

Дональд Трамп Саммитке келген мемлекеттер басшыларын әбжіл әрекеттері арқылы бейбітшілік пен тұрақтылықты нығайтуға, халықаралық диалогты дамытуға елеулі үлес қосқан нағыз жаһандық көшбасшылар деп атады.

Жоғары деңгейдегі іс-шара барысында Бейбітшілік кеңесінің атқарушы органдарының мүшелері баяндама жасады.

Жиынға қатысушыларға Газа секторын қалпына келтіру, соның ішінде инфра-

құрылымды дамыту, қауіпсіздікті қамтамасыз ету және халықаралық қаржыландыру жоспары таныстырылды.

Жоғарғы атқарушы кеңестің мүшесі Джаред Кушнер Газаны дамытуға арналған бас жоспар туралы мәлімет беріп, аймақ тұрмыс-тіршілікке және экономикалық өрлеуге қолайлы жағдай жасайтын заманауи кеңістікке айналуға тиіс екенін атап өтті.

Дүниежүзілік банк төрағасы Аджай Банга Бейбітшілік кеңесінің қаржы механизмдері ашықтыққа және қаржыны нақты мақсаттарға бөлу қағидаттарына негізделетінін жеткізді.

Ал Халықаралық тұрақтандыру күштерінің жетекшісі, генерал Джаспер Джефферс Газадағы қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету шаралары жөнінде айтты.

Газаны басқару жөніндегі ұлттық комитеттің басшысы Али Шаат қайта қалпына келтіру жұмыстарын үйлестіру және халықаралық серіктестермен ықпалдас-тық тәсілдерін ұсынды.

Сонымен қатар жиында АҚШ Вице-президенті Джей Вэнс, АҚШ Мемлекеттік хатшысы Марко Рубио, Бахрейн Королі Хамад бен Иса Әл Халифа, Катар Әмірі шейх Тәммим бен Хамад Әл Тәни, Өзбекстан Президенті Шавкат Мирзиёев, Индонезия Президенті Прабово Субианто, Румыния Президенті Никүшор Дан, Албания Премьер-министрі Эди Рама, Мысыр Премьер-министрі Мустафа Мадбули және басқа да тұлғалар сөз сөйледі.

KazLLM-нің ChatGPT-ден НЕСІ КЕМ?

Басы 1-бетте

Ділда УӘЛИБЕК

Ашық деректерде модель 148 миллиард токен негізінде үйретілгені, 8 миллиард және 70 миллиард параметрлері бар екі нұсқа әзірленгені, олар жасанды интеллект саласында жаңа өнімдер әзірлеудің негізі және сапасы мен дәлдігі бойынша өзіне ұқсас модельдерден асып түсетіні туралы ақпараттар бар. Салыстырмалы түрде алғанда, кәдімгі компьютерге 1 миллион фотосурет мұрағатын талдау үшін бірнеше күн қажет болса, KAZ-LLM-ді үйретуге пайдаланылған 8 DGX H100 сервері бұл тапсырманы бірнеше секундта орындай алады екен.

Жобаны әзірлеген Назарбаев университетінің Ақылды жүйелер мен жасанды интеллект институтына, сондай-ақ тәуелсіз сарапшы, IT маман Абылай Жүсіпбекке хабарласып, жалпы отандық тілдік модельдер, олардың басқа жүйелерден айырмашылығы мен болашағы туралы сұрап білдік.

ISSAI, Назарбаев университетінің Ақылды жүйелер мен жасанды интеллект институты:

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ – ҮЗДІКСІЗ БӘСЕКЕ

– Үлкен тілдік модель дегеніміз – үлкен мәтін деректерінде келесі сөзді болжауға үйретілген ЖИ технологиясы. Адам сұрақ қойғанда, контекске сәйкес жауап береді. ChatGPT сияқты жүйелер осындай модельге негізделген. Түсініктірек болуы үшін мынадай аналогия келтіруге болады: үлкен тілдік модельді қозғалтқыш деп қарастырайық. Қозғалтқыш және инфрақұрылым шығындары үшін қосымша әзірлеу, дерек қорлары мен құралдармен интеграциялау мен ауқымды инфрақұрылым қажет. ChatGPT – толыққанды өнім және қызмет көрсету экожүйесі. Яғни, дайын көлік. Ең маңыздысы – оны қолдау үшін өте қомақты инвестиция құйылады. Мысалы, OpenAI-дың жылдық операциялық және инфрақұрылым шығындары шамамен 1,4 триллион долларға жетеді деген болжам бар, бұл жүйелерді оқыту және қолдау үшін қажетті ауқымды көрсетеді. Осындай қаржыландыру деңгейі модельді үнемі

жетілдіруді және оны жаһандық деңгейде орналастыруға мүмкіндік береді. KazLLM, керісінше, фундаменталды модель. Ол жасанды интеллектінің негізгі қозғалтқышы, бірақ дайын жаһандық өнім емес. ChatGPT-ге ұқсас жүйе болу үшін оған іздеу құралдары мен дерекқорларды ықпалдастыру, пайдаланушыға арналған платформаны жасау, үздіксіз қайта оқыту, қауіпсіздік жүйелерін енгізу және ірі деректер орталықтарында орналас-тыру қажет болады. ISSAI-ға нақты осы қозғалтқыш жасау міндеті жүктелді. Оның айналасында соңғы пайдаланушы қосымшаларын немесе қызметтерін жасауға немесе іске қосуға біздің институт қатысқан жоқ. ISSAI Қазақстанның жасанды интеллект саласындағы қажеттілігін келеді. Дегенмен KazLLM-ді құру туралы ресми сұраныс Үкімет тарапынан түсті.

Жасанды интеллект технологиялары қоғамдық қызмет, бизнес операцияларына және ақпаратқа қолжетімділікке барған сайын әсер етіп жатқандықтан, тек шетел өнімдеріне иек арту стратегиялық тәуелділікті тудыратыны анық болды. Жергілікті модельді дамыту Қазақстанға осы технологияның негізін түсінуге және оны бейімдеуге мүмкіндік береді. Осылайша, негізгі мақсаттың бірі тек модель жасау ғана емес, ұлттық сараптамалық әлеуетті қалыптастыру болды. ISSAI KazLLM-нің екі нұсқасын әзірледі: жұмыс стансасы деңгейінде қолдануға арналған 8 миллиард параметрлі модель және деректер орталықтарында енгізуге бағытталған 70 миллиард параметрлі модель. Модель Llama 3.1 архитектурасына негізделді, себебі сол кезеңде ол әлемдегі ең мықты ашық бастапқы кодты архитектуралардың бірі болды. KazLLM-ді әзірлеу кезінде жеке телекоммуникациялық компания бізге оқыту процесін жүргізу үшін 8 NVIDIA DGX H100 тораптарына қолжетімділік берді, ал жеке қор команда жұмысына қажетті операциялық шығындарды қаржыландырды. Салыстыратын болсақ, Meta LLaMa моделін жасау кезінде 16 мыңнан астам DGX H100 графикалық процессорларын пайдаланып, 400-ден астам зерттеушіні тартты. Дегенмен

бұл KazLLM әлдеқайда шектеулі ресурстармен әзірленгенін көрсетеді.

Халықаралық тәжірибеде мұндай модельдер бенчмарк көрсеткіштері арқылы бағаланады. ISSAI KazLLM моделі тілдік түсіну, есеп шығару қабілеті, нақты деректерге негізделген білім және жалпы пайымдау дағдыларын жан-жақты бағалайтын кеңінен қолданылатын стандартты бенчмарктар негізінде тексерілді. Бенчмарктардың бір бөлігі қазақ тіліне бейімделді. Жарияланған KazLLM модельдері жиынтық көрсеткіш бойынша Llama моделінің сәйкес бастапқы нұсқаларынан жоғары нәтиже көрсетті. Жарияланған сәтте 2024 жылғы желтоқсан) 70B KazLLM моделі GPT-4o көрсеткіштеріне өте жақын нәтижеге жетті. Сонымен қатар халықаралық көшбасшылар мен сарапшылар Қазақстанның өзінің ұлттық KazLLM моделін әзірлеу бастамасына назар аударды. Жасанды интеллект саласының ізашар зерттеушісі Янн Лекун 2025 жылғы Париж саммитінде KazLLM көрсеткіштерін атап өтті. Сондай-ақ беделді GSMA Foundry Excellence Awards 2025 іс-шарасында KazLLM марапатқа ие болды.

Генеративті ЖИ, әсіресе үлкен тілдік модельдер (LLM), қазір дүниежүзі бойынша стратегиялық маңызды технологиялық бағытқа айналды. Жаһандық инвестициялардың көлемі бұл стратегиялық маңыздылықты айқын көрсетеді. Ірі технологиялық компаниялар генеративті ЖИ-ге қыруар ресурс бөледі. Мысалға, Microsoft OpenAI-ге 13 миллиард АҚШ долларынан астам инвестиция салған. Amazon Anthropic-ке 4 миллиардқа дейін қаржы жұмсады. Google өзінің Gemini модельдері мен ЖИ инфрақұрылымына қомақты қаржы салуды жалғастырып жатыр. OpenAI де алдағы жылдары есептеу инфрақұрылымы, деректер орталықтары және модельді оқытуға ондаған миллиард доллар жұмсауды жоспарлап отыр. Бұл инвестициялар жаһандық деңгейдегі инфрақұрылым және ғылыми-зерттеу міндеттемелері ауқымды екенін көрсетеді.

LLM тек технологиялық прогресс үшін емес, технологиялық тәуелсіздік үшін де

маңызды. Ұлттық модельдерді дамыту арқылы елдер тілі мен мәдени ерекшеліктерін сақтай алады, деректер қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, экономикалық пайданы өз экожүйесінде ұстап қала алады, геосаяси тәуелділікті азайтады және жергілікті ЖИ таланттарын қалыптастырады. Қысқаша айтқанда, ұлттық немесе тәуелсіз LLM жасау – бұл цифрлық тәуелсіздік, экономикалық тұрақтылық және жаһандық бәсекеге қабілеттілікке қатысты стратегиялық шешім.

Көптеген елде генеративті ЖИ модельдерін әзірлеуде ірі технологиялық компаниялар көш бастап келеді (OpenAI ChatGPT, Alibaba Qwen, Meta LLaMA, Anthropic Claude, DeepSeekAI DeepSeek). Алайда Қазақстанда жеке сектордың ғылыми-зерттеу жұмыстарына (R&D) жұмсайтын шығындарының ЖІӨ-дегі үлесі салыстырмалы түрде төмен, әрі мұндай қызмет түрлері әдетте жеке сектор тарапынан жүзеге асырылмайды. Технологиялық жағынан дамыған елдер ЖІӨ-нің үлкен бөлігін ғылыми-зерттеу жұмыстарына (R&D) бөледі (Израиль, Оңтүстік Корея, Швеция, АҚШ және т.б.), ал тез дамып келе жатқан табысы орташа елдерде де ЖІӨ-нің 1 пайыздан астамы R&D-ге жұмсалды (Қазақстанда шамамен 0,2 пайыз). Біздің өңірде генеративті ЖИ-ге жеке сектор инвестициясының ең айқын мысалдарының бірі – Ресей Федерациясындағы Sberbank жұмысы. Банк өзінің жасанды интеллект модельдері мен құралдарын жасап, енгізіп отыр. Sberbank-тың генеративті AI өнімдері, мысалы, GigaChat, жаһандық үлкен тілдік модельдермен бәсекелесуге арналған және өртүрлі салаларда енгізіліп жатыр. Sberbank сондай-ақ ЖИ саласына белсенді инвестициялық жоспарларын жариялап, болашақта айтарлықтай шығындар бөлуді мақсат етіп, технологиялық ізін түрлендіру және осы технологиялардан елеулі пайда табу ниетін білдірді. Бұл тәжірибені ескере отырып және Қазақстанның банк секторының қаржылық тұрақтылығын қарастыра отырып, еліміздегі қаржы институттарының өзіндік генеративті ЖИ-ді дамытуға, әсіресе ашық бастапқы кодтағы модельдер арқылы инвестиция салуға мүмкіндігі бар деп айта аламыз. Мұндай стратегиялық инвестиция тек технологиялық тәуелсіздікке ықпал етумен шектелмейді, елдің цифрлық экономикасын бәсекеге қабілетті етіп, инновацияны дамытуға да мүмкіндік береді.

Жасанды интеллект – үздіксіз бәсеке. Жаңа модельдер шамамен әр алты ай сайын ұсынылып отырады, сондықтан KazLLM-ді әрі қарай дамыту қажет. 2024 жылғы желтоқсанда KazLLM-ді Astana Hub-қа тапсырғаннан кейін оны одан әрі жетілдіру туралы тапсырма алған жоқпыз. KazLLM зерттеу мақсатында кеңінен қолданылды, бұл ашық репозиторийлерден көрінеді. Зерттеушілер мен әзірлеушілер оны әрі қарайғы жаңалықтар мен инновациялар үшін негіз ретінде тәжірибеде қолданады. 2024 жылғы желтоқсанда Astana Hub-қа айрықшылығы жоқ лицензия берілгендіктен, қазір оның операциялық немесе коммерциялық қолданылуы туралы бізде ақпарат жоқ.

Абылай ЖҮСІПБЕК, ZIZ INC. - Digital AI Solutions компаниясының негізін қалаушы, IT сарапшы:

ТЕК МОДЕЛЬ ЖАСАУМЕН ШЕКТЕЛМЕУ КЕРЕК

– Бүтінде KazLLM сияқты отандық тілдік модельдерге деген қызығушылық айтарлықтай артты. Алайда олардың рөлі мен мүмкіндіктерін байыппен бағалаған жөн.

KazLLM – қазақ тілі мен жергілікті міндеттерге бейімделген үлкен тілдік модель. Технологиялық тұрғыдан ол Llama секілді ашық модельдер негізінде құрылған және қосымша оқытудан, баптаудан өткен. Мұндай тәсіл әлемдік жасанды интеллект индустриясында қалыптғ тәжірибе саналады: ірі компаниялардың өзі дайын open-source негізін пайдаланып, оны өз міндеттері, тілдері мен салаларына бейімдейді.

Сондықтан KazLLM-ді толықтай нөлден жасалған іргелі модель деп емес, локализацияланған және қосымша оқытылған модель деп сипаттау дұрысырақ. Соған қарамастан, оның басты құндылығы қазақ тіліне, жергілікті деректер мен қолдану сценарийлеріне бейімделуінде екенін айта кету керек.

Оны ChatGPT сияқты қолдануға бола ма? Ішінара болады. Кез келген тілдік модель интеллектуалды көмекші қызметін атқара алады: сұрақтарға жауап беру, мәтін жазу, аудару, құжаттарды қысқаша мазмұндау. Бірақ ChatGPT – кең инфрақұрылымды мен тұрақты жаңартуларды бар дайын коммерциялық өнім. Ал KazLLM – соған ұқсас сервистерді құруға негіз болатын технологиялық база.

Ақпараттық жүйелерді әзірлеу және бизнес пен мемлекеттік ұйымдарға жасанды интеллект шешімдерін енгізу саласында жұмыс істейтін IT-компания ретінде ZIZ INC. тілдік модельдердің нақты жобаларда қалай қолданылып жатқанын тәжірибе жүйінде көріп отыр. Бұл халықаралық сервистер де, open-source модельдер де болуы мүмкін. Тапсырыс берушілер үшін модельдің өзі емес, оның нақты жүйелерге енгізілгені маңызды, мәселен сайтқа, CRM-ге, мобильді қосымшаға немесе компанияның ішкі жүйелеріне интеграциялау.

Толықтай өз тілдік моделін нөлден бастап жасау қазіргі IT индустриядағы ең күрделі міндеттердің бірі екенін түсіну қажет. Ол үшін орасан зор көлемдегі мәтін деректер, өнімділігі жоғары есептеу қуаттары, машинаны оқыту саласындағы мамандар командасы, ұзақ мерзімдегі оқыту мен тестілеу, ірі технологиялық жобалармен салыстырарлықтай инвестиция қажет. Сондықтан көптеген ел мен компания эволюциялық жолды таңдайды: алдымен дайын модельдерді пайдаланады, кейін оларды жергілікті деректер негізінде қайта оқытып, біртіндеп өз инфрақұрылымы мен деректер қорын қалыптастырады. Мұндай тәсіл тезірек практикалық нәтиже алуға және құзыреттерді дамытуға мүмкіндік береді.

Басты міндет – тек модель жасаумен шектелмеу керек. Оның айналасында қолданылатын сервистерді, білім беру бағдарламаларын, зерттеу жобаларын және бизнес экожүйесін дамыту аса маңызды. Дәл осы факторлар жасанды интеллекттің экономика мен қоғам үшін нақты құндылығы қандай екенін айқындайды.

P.S. ...≈... Демек, KazLLM-ді көпшілік үйренген чат-бот форматындағы өнім ретінде қарастырмау керек. Бұл – Қазақстан өзі, өз ішінде қалыптастыруға талпынып отырған ірі тілдік модель, яғни болашақтағы IT сервистердің өзегі, алғышарты. Ол жаппай пайдаланушыға арналған дайын чат емес, керісінше негіз ретінде жасалған. Осы дайын негізге нақты жұмыс істейтін, қоғам мен экономикаға пайда әкелетін бастамалар құрыла ма, жоқ па, ендігі мәселе – сол.

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ХАЛҚЫ ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯҒА ДАУЫС БЕРУГЕ ӘЗІР

«ӘДІЛЕТТІ ЖӘНЕ ПРОГРЕССИВТІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ХАЛЫҚТЫҚ КОНСТИТУЦИЯСЫ ҮШІН» ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ КОАЛИЦИЯСЫНЫҢ МҮШЕЛЕРІ ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ТҮРҒЫНДАРЫМЕН ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯНЫҢ НЕГІЗГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ТАЛҚЫЛАДЫ. ТҮРПІ АЛАНДАРДА ӨТКЕН КЕЗДСЕУЛЕРГЕ ЗИЯЛЫ ҚАУЫМ МЕН ЭТНОМӘДЕНИ БЫРЛЕСІКТЕРДІҢ ӨКІЛДЕРІ, ЕҢБЕК ҰЖЫМДАРЫ, КӘСІПКЕРЛЕР МЕН ЖАСТАР ҚАТЫСТЫ.

Түркістандағы Конгресс-холл ғимаратында ұйымдастырылған кездесуге мыңнан астам адам қатысты. Ашық әрі мазмұнды әңгіме барысында қатысушылар өз пікірлерін еркін бөлісіп, көкейлеріндегі сауалдарын қойды. Жұртшылық Ата Заңның ел болашағы үшін маңызы, тарихи дәстүрлер сабақтастығы, қоғамның топтасуы мен елдің дамуындағы рухани құндылықтардың алатын орны туралы айтты.

Мәжіліс Төрағасы Ерлан Қошанов ғасырлар бойы қазақ халқының мемлекеттілігі мен мәдени коды қалыптасқан қастерлі мекен – Түркістанда кездесудің символдық мәні бар екенін ерекше атап өтті. Ол дәл осы жерде жаңа Конституцияны қабылдау жөніндегі тарихи миссияның маңыздылығы ерекше сезілетініне тоқталды.

– Жаңа Конституция дер кезінде, дәл уақытында әзірленді деп санаймын. Қазіргідей аумалы-төкпелі заманда, қырғи-қабақ қатынастар белең алып тұрған кезеңде бұл – сын-кәтердің бәріне уақытылы берілген жауап. Мемлекет басшысының стратегиялық қадамы. Бұл қадам ел тәуелсіздігі мен тұтастығын нығайтуға, ішкі тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған. Олар есікшашан өзгермейтін мәңгілік, мызғымас конституциялық құндылықтар ретінде қарастырылып отыр, – деді Е.Қошанов.

Коалиция мүшесі Жақсыбек Құлекеев жаңа Конституцияны қабылдаудың тарихи маңыздылығына назар аударды. Ол Ата Заң жобасы «Қасқа жол» мен «Ескі жолдың»

және «Жеті жарғының» дәстүрлерін жалғай отырып, қазақ мемлекеттілігінің мыңжылдық тарихи сабақтастығына арқа сүйейтінін айтты. Жақсыбек Құлекеев атап өткендей, Конституцияның жаңаруы – уақыт талабы, ол елдің болашақ тұрақты дамуының кепілі болуға тиіс.

Ғылым және жоғары білім министрі Саясат Нұрбек әлемнің көптеген елінде демографиялық проблемалар, құндылықтар дағдарысы туындап отырғанына тоқталды. Ол бүгінгі таңда жастар тәрбиесінде цифрлы платформалардың ықпалы артып келе жатқандықтан, Ата Заңымызда адам капиталын қалыптастыруға, ғылым мен инновацияны дамытуға және отбасы қолдау көрсетуге ерекше орын берілгеніне мән берді.

Мәжіліс депутаты Қайрат Балабиев 2023 жылы Түркістан қаласында өткен Ұлттық құрылтай отырысының «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» тақырыбына арналғанына тоқталды. Осы адал еңбек, адамгершілік құндылықтары және патриотизм қағидалары бүгінгі жаңа Конституция жобасына еніп отыр.

«Дара Ұрпақ» қоғамдық қорының директоры Рұхабза Қалдарбек Конституция жоба-

сындағы ата-ананың жауапкершілігі туралы нормаға назар аударды. Ол кейде балалардың жауапсыздығының артында жауапсыз ата-аналар тұратынына тоқталды. Конституция арқылы балаға қамқорлық жасау мен тәрбие беруді ата-ананың міндеті ретінде бекіту – балаларды қорғаудың маңызды кепілі болып, көптеген әлеуметтік проблеманың алдын алуға көмектесетінін айтты.

Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Заң факультетінің деканы Әлия Қасымбек жаңа Конституция жобасының адам мен азаматты қорғауға арналған құқықтық кепілдіктерді күшейтетінін атап өтті. Ол заңның кері күшін қолдануға болмайтыны туралы нормаға, мемлекеттің азамат үшін жауапты болып, оған келтірілген зиянды өтеуге міндетті екені жайлы баптарға ерекше мән берді. Бұл шаралар қоғамның мемлекеттің институттары деген сенімін нығайтады деген пікір білдірді.

Кәсіпкер Ербол Көкенов жаңа Конституция жобасымен мұқият танысып, мүтектігі бар адамдардың құқықтарын қорғауға бағытталған нормаларды ерекше қолдағанын айтты. Ол Түркістан қаласында

ашылған инклюзивтік театрды, онда мүтектігі бар балалар үлкен сахнада өнер көрсете алғанын мысалға келтірді. Сонымен қатар Ата Заңда бекітілген тең мүмкіндіктер кепілдіктері нағыз әділ әрі адамгершілікке негізделген қоғам құруға ықпал ететініне сенім білдірді.

Одан әрі Коалиция мүшелері этномәдени бірлестіктердің өкілдерімен дөңгелек үстелге қатысты. Түркістан облысы еліміздегі ең көпұлтты өңірлердің бірі, мұнда 50 этнос өкілдері тұрады. Сондықтан жергілікті тұрғындар тыныштық пен татулықты ерекше бағалайды. Коалиция мүшелері жаңа Конституцияда біртұтас Қазақстан халқы ұғымы қамтылғанын, ол этникалық тегіне қарамай, барлық азаматтардың құқығын қорғауға бағытталғанын атап өтті. Бұл елімізде этносаралық келісімді нығайтуға бағытталған үлкен қадам. Қазақстан халқы Ассамблеясы төрағасының орынбасары Марат Әзілханов Ассамблеяның рөлін трансформациялап, Халық Кеңесін құру – азаматтардың мемлекеттік істерге араласуын кеңейтетін, қоғамдық келісімді нығайтуға үлес қосатын маңызды жүйелі шешім екенін атап өтті.

«АШЫҚ АМАНАТ» ТАЛДАУ ПЛАТФОРМАСЫ ТАНЫСТЫРЫЛДЫ

«АМАНАТ»-ТА ПАРТИЯ ХАТШЫСЫ ЭЛЬДАР ЖҰМАҒАЗИЕВТІҢ ТӨРАҒАЛЫҒЫМЕН КӘСІПКЕРЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӨНІНДЕГІ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҮЙЛЕСТІРУ КЕҢЕСІНІҢ КЕЗЕКТІ ОТЫРЫСЫ ӨТТІ. ЖИЫНҒА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА ВИЦЕ-МИНИСТРІ ЕРЛАН САҒЫНАЕВ, САЛАЛЫҚ ҚАУЫМДАСТЫҚТАРДЫҢ ӨКІЛДЕРІ ЖӘНЕ «АТАМЕКЕН» ҰКП ҚАТЫСТЫ.

Кеңес құрылған сәттен бастап өңірлер мен бизнес-қоғамдастықтан 170-ке жуық өтініш түсті. Оның ішінде 62 мәселе жүйелі сипатқа ие деп танылып, әрі қарай пысықтау үшін тізілімге енгізілді. Бірқатар мәселе оң шешіліп, кейбір бағыттар профильді министрліктермен бірлесіп қарастырылуда.

Партия Хатшысы көтерілген мәселелерді жан-жақты қарастырудың маңызын атап өтіп, ведомстваралық жұмысты жеделдету қажеттігін және келесі отырысқа дейін барлық мәселелер бойынша негізделген, мазмұнды шешімдер ұсыну керек екенін жеткізді.

Сонымен қатар жиында жасанды интеллект технологиялары негізінде әзірленген «Ашық Аманат» талдау платформасының таныстырылымы болды. Бұл платформа кәсіпкерлердің өтініштерін жүйелеп, қайталанатын мәселелерді анықтауға және оларды нормативтік тұрғыда реттеу бойынша ұсыныстар қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде шешім қабылдау тиімділігін арттырып, ашық диалогты нығайтады.

Отырыс барысында Кеден орғандарындағы тәуекелдерді басқару жүйесінің қолданылуы, әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарлары бағасын реттеу, магистральдық теміржол желісі қызметтеріне тарифтердің өсуі, жеке илустриялық аймақтарды қолдау, сондай-ақ

агрөонеркәсіптік кешенді қаржыландыру құралдарын салалық ерекшеліктерге бейімдеу мәселелері қаралды.

Сондай-ақ отандық тауар өндірушілер тізілімінің жұмысына да ерекше назар аударылды. Талқылау барысында техникалық тұрақтылық, ел ішіндегі қосылған құн үлесін есептеу әдістемесі, цифрлық алгоритмдердің ашықтығы және олардың мемлекеттік сатып алуға қатысуға ықпалына қатысты мәселелер көтерілді. Жиынға қатысушылар бұл бағыттарды профильді ведомстволармен бірлесіп қосымша қарастыруға келісті.

Республикалық сүт палатасы да саладағы статистикалық есептілікті жетілдіру, деректердің салыстырмалылығын қамтамасыз ету және нарықтың ашықтығын арттыру мәселесін көтерді.

Отырыс қорытындысы бойынша кәсіпкерлердің ұсыныстары одан әрі пысықтауға қабылданып, тиісті мемлекеттік органдардың бақылауына алынды. Келесі кеңейтілген отырысты Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің орынбасары – Ұлттық экономика министрінің қатысуымен өткізу жоспарлануда.

«АМАНАТ» партиясы бизнес пен мемлекет арасындағы сындарлы диалогты нығайту бағытындағы жүйелі жұмысын жалғастырып, нақты шешімдер мен экономиканың тұрақты дамуына басымдық беретін болады.

ӘДІЛЕТТІ ҚОҒАМНЫҢ БЕРІК НЕГІЗІ

ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫНДА «ӘДІЛЕТТІ ЖӘНЕ ПРОГРЕССИВТІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ХАЛЫҚТЫҚ КОНСТИТУЦИЯСЫ ҮШІН» ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ КОАЛИЦИЯСЫ МҮШЕЛЕРІНІҢ ҚАТЫСУЫМЕН ӘЙЕЛ КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ӨҢІРЛІК ФОРУМЫ ЖӘНЕ ТҮРҒЫНДАРМЕН БІРҚАТАР КЕЗДСЕУ ӨТТІ.

Іс-шараның басты мақсаты – жаңа Конституция жобасының негізгі ережелерін түсіндіру және оның мемлекеттілікті нығайтудағы, заң үстемдігін қамтамасыз етудегі және азаматтардың мүмкіндіктерін кеңейтудегі стратегиялық маңызын талқылау.

Өңірлік форумға 200-ге жуық кәсіпкер әйел, қоғамдық ұйымдар мен азаматтық қоғам өкілдері қатысты. Форум барысында қатысушылар конституциялық реформалар кәсіпкерлікті дамытуға, құқықтық кепілдіктерді нығайтуға және елдің қоғамдық-саяси өміріне азаматтардың белсенді қатысуына жаңа мүмкіндіктер ашатынын атап өтті.

Форумда Мәжіліс депутаты, Жалпыұлттық коалиция мүшесі Екатерина Смышляева сөз сөйлеп, алдағы өзгерістердің стратегиялық маңызын атап өтті.

– Жаңа Конституция Әділетті Қазақстанның берік құқықтық негізін қалыптастырады. Ол заң үстемдігін нығайтуға, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуге және әрбір азаматтың өз әлеуетін жүзеге асырып, ел дамуына үлес қосуға жағдай жасауға бағытталған, – деді депутат.

Қазақстанның Азаматтық Альянсының президенті Бану Нұрғазиева конституциялық реформалар мемлекет пен қоғам арасындағы

өзара сенімді нығайтып, азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін арттыратынын және азаматтық қоғамның маңызды шешімдер қабылдауға қатысуын кеңейтетінін атап өтті.

«АМАНАТ» партиясы Қостанай облыстық филиалының төрағасы, өңірлік коалиция жетекшісі Алімат Досмұхамедов жаңа Конституцияда әлеуметтік әділеттілік, еңбек адамының құқықтарын қорғау және азаматтардың әл-ауқатын арттыру қағидаттары айқын көрініс тапқанын айтты.

Сондай-ақ коалиция мүшелері Тобыл қаласындағы «Алтын дән» мәдениет үйінде тұрғындармен кездесу өткізіп, конституциялық реформалардың мемлекеттің құқықтық негізін нығайтудағы және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі маңызын талқылады.

Бұдан бөлек ССПО еңбек ұжымымен кездесу өтті. Онда қызметкерлердің әлеумет-

Сондай-ақ Коалиция мүшелері локомотив депосының теміржолшыларымен кездесті. Әңгіме тұрақты жұмыс, қауіпсіздік және еңбек адамына деген құрметтің маңызына арналды. Осындай мамандар күн сайын экономиканың негізгі салаларының толассыз жұмыс істеуін қамтамасыз етеді. Ал жаңа Конституция мемлекеттік саясаттың әлеуметтік бағдарын күшейтіп, азаматтардың еңбек құқықтарын қорғауға қатысты негізгі кепілдіктерді бекітеді.

Содан кейін делегация мүшелері «Шаға» индустриялық паркінің жұмысымен танысты. Кәсіпорындар алаңында жұмысшылармен және мамандармен кездесу өтіп, өнеркәсіптің дамуы, кәсіпкерлік және жаңа жұмыс орындарын құру мәселелері талқыланды. Ата Заңға өндіріс пен экономикалық өсім үшін қолайлы, айқын әрі тұрақты нормалар енгізілгені айтылды.

Осы күні Коалиция мүшелері Шаға ауылының халқымен де жүздесті. Әңгіме барысында тұрғындар алдағы референдум туралы пікірлерімен бөлісіп, ауылды дамыту, жұмыспен қамту және әлеуметтік қолдау мәселелерін көтерді. Олар жаңа Ата Заң балаларының және аймақтың болашағы үшін сенімді тірек болатынына сенім білдірді.

Кездесулерде Түркістан облысының тұрғындары жаңа Конституция заман талаптарына сай әзірленгенін, ол қоғамның әділдікке, тәртіпке және тұрақтылыққа ұмтылысын көрсететінін атап өтті. Әрбір қатысушы 15 наурызда референдумға қатысып, жаңа Ата Заңды қолдауға ниетті екенін білдірді.

Еске сала кетейік, «Әділетті және Прогрессивті Қазақстанның Халықтық Конституциясы үшін» жалпыұлттық коалициясы 12 ақпанда құрылды. Оның құрамына 5 саяси партия мен шамамен 300-ге тарта қоғамдық ұйым кірді. Олар шамамен 5 миллион қазақстандықты біріктіреді.

Жалпыұлттық Коалициясының баспасөз қызметі
Фото: Әли Ғалым
Дайындаған:
«AMANAT MEDIA GROUP» ЖШС
Тапсырыс беруші: М.Ж.Оспанов
«AMANAT» Партиясы» ҚБ қаражатынан төленді

ҚОҒАМ БЕЛСЕНДІЛІГІ – ӨЗГЕРІС ӨЗЕГІ

«ӘДІЛЕТТІ ЖӘНЕ ПРОГРЕССИВТІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ХАЛЫҚТЫҚ КОНСТИТУЦИЯСЫ ҮШІН» ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ КОАЛИЦИЯ МҮШЕЛЕРІ ШЫМКЕНТ ҚАЛАСЫНЫҢ АБАЙ АУДАНЫНДАҒЫ БІРҚАТАР НЫСАНДАРДЫ АРАЛАП, ТҮРҒЫНДАРМЕН АШЫҚ ДИАЛОГ ӨТКІЗДІ.

Жұмысшы топ құрамында Мәжіліс депутаты, «АМАНАТ» партиясы фракциясының мүшесі Данабек Исабек, «Ауыл» партиясы атынан Қарақат Әбден, «АМАНАТ» партиясы Абай аудандық филиалының төрағасы Нұрғазы Бұхарбай, атқарушы хатшы Әбдес Рахманұлы, «Ақ жол» партиясы атынан Адай Кенжебекұлы, мәслихат депутаттары – Ергали Білісбеков, Талғат Ысхахов, Нұрсұлтан Балабиев, аралас жекпе-жек шебері Арман Оспанов, заңгер Гүзаль Абдурахманова, БПҰ төрайымы Айнұр Бимырзаева болды.

Алғашқы кездесу «Ізетті зейнеткер» орталығында өтті. Коалиция мүшелері ардагерлермен жүздесіп, жаңа Конституция жобасының негізгі бағыттары мен қоғамға әкелетін өзгерістері жөнінде кеңінен түсіндірді. Ардагерлер өздерін толғандырған сауалдарын қойып, адам құқықтары, әлеуметтік қорғау және қоғамдық әділеттілік мәселелерін талқылады.

Одан кейін делегация №6 емхана ұжымымен кездесті. Жиынға 50-ге жуық медицина қызметкері қатысып, Ата Заңның жаңа жобасына қатысты пікірлерін білдіріп, құқық қорғау, әлеуметтік кепілдіктер мен жергілікті басқару жүйесіне байланысты сұрақтарына нақты жауап алды.

Қайнарбұлақ тұрғын алабында өткен кездесуде де белсенді талқылау мен пікір алмасу болды. Жергілікті тұрғындар Конституциядағы жаңа нормалар мен өзгерістер жөнінде өз ойларын ашық айтып, алдағы референдумға қатысуға ниетті екендерін жеткізді.

Сондай-ақ «ALSERA KZ» жылыжай кешенінде 200-ге жуық қызметкер қатысқан жиында Конституция жобасының ерекшеліктері жан-жақты талқыланды. Коалиция мүшелері 15 наурызда өтетін референдумның тарихи маңызына тоқталып, әрбір азаматтың белсенді ұстанымы маңызды екенін атап өтті.

Басқосуларда жаңа Конституция жобасының қоғам сұранысына негізделгені, адам құқықтары мен әлеуметтік кепілдіктерді нығайтуға бағытталғаны айтылды. Қатысушылардың сауалдарына нақты жауап беріліп, ұсыныстары назарға алынды. Жалпы, Абай ауданында өткен бұл кездесулер тұрғындардың жаңа Конституция жобасын жан-жақты түсінуге, өз пікірін білдіруге мүмкіндік берді.

Мәдени мұра – ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІҢ алтын ҚАЗЫҒЫ

ҚАЙ МЕМЛЕКЕТТЕ БОЛМАСЫН МӘДЕНИ МҰРАНЫ САҚТАУ – БҮЛ ӨТКЕНДІ ҚҰРМЕТТЕУ ҒАНА ЕМЕС, БОЛАШАҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ. КҮНІ КЕШЕ ТАЛҚЫҒА ТҮСКЕН ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯ ЖОБАСЫ МӘДЕНИ-ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ МЕМЛЕКЕТТІҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ӨЗЕГІНЕ АЙНАЛДЫРЫП ОТЫР. БҮЛ ҚҰЖАТ ҚАЗАҚСТАНДЫ ӘДІЛЕТТІ, МӘДЕНИЕТІ ЖОҒАРЫ, БІЛІМГЕ НЕГІЗДЕЛГЕН ЖӘНЕ БОЛАШАҚ ҰРПАҚ АЛДЫНДАҒЫ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ ТЕРЕН СЕЗІНЕТІН ӨРКЕНИЕТТІ МЕМЛЕКЕТ РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА БАҒЫТТАЛҒАН МАҢЫЗДЫ ҚАДАМ ДЕП БАҒАЛАНУДА. ТАРИХИ-МӘДЕНИ МҰРА – ЕЛДІҢ РУХАНИ НЕГІЗІ ҒАНА ЕМЕС, КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІНІҢ АЙРЫҚША МАҢЫЗДЫ ФАКТОРЫ. БҮЛ ҰҒЫМ АДАМНЫҢ МӘДЕНИ-ТАРИХИ САНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРЫП ҚАНА ҚОЙМАЙ, ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК ПЕН ҚОҒАМДЫҚ КЕЛІСІМДІ НЫҒАЙТУДА БАСТЫ РӨЛ АТҚАРАДЫ. ОСЫ РЕГТЕ МӘДЕНИ МҰРАЛАРДЫ САҚТАУ ЖӘНЕ ҚОРҒАУ ТУРАЛЫ ЕЛІМІЗДЕ АТҚАРЫЛЫП ЖАТҚАН ЖОБАЛАР МЕН ЖҰМЫСТАРҒА ТОҚТАЛСАҚ,

Наурызбек САРША

Өткен жылдың сәуірінде өткен Үкімет отырысында Мәдениет және ақпарат министрі Аида Балаева Қазақстанда материалдық емес мәдени мұра элементтерінің Ұлттық тізімі қайта қаралып, толықтырылғанын атап өткен еді. Қайта зерделену нәтижесінде бұған дейін 45 элементтен тұрған тізім 79 элементке дейін ұлғайды. Бұл – ұлттық рухани қазынаны жүйелеу мен сақтауға бағытталған маңызды қадам. Материалдық емес мәдени мұра – халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, өнері, қолөнері, музыкасы, фольклоры мен ұлттық ойындары. Ол – ұлттың рухани коды, тарихи жадтың тірі көрінісі. Осындай құндылықтарды Ұлттық тізімге енгізу оларды зерттеуге, қорғауға және келер ұрпаққа жеткізуге мүмкіндік береді.

Бүгінде Қазақстан атынан ЮНЕСКО-ның Адамзаттың материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативтік тізіміне 14 элемент енгізілген. Бұл – еліміздің рухани мұрасы халықаралық деңгейде мойындалғанын білдіреді. Қазақстанда тарихи-мәдени мұра объектілерінің жалпы саны 25 мыңнан асады. Оның ішінде республикалық маңызы бар 265 тарихи және мәдени ескерткіш, жергілікті маңызы бар 12 мыңнан астам ескерткіш тіркелген. Бұл көрсеткіштер еліміздің мәдени қабатының тереңдігін және тарихи сабақтастығын айқын көрсетеді.

Сонымен қатар ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұра тізіміне Қазақстанның 10 тарихи және мәдени ескерткіші енген. Бұл нысандар тек ұлттық қана емес, адамзат өркениеті үшін құнды мұра ретін-

де танылған. Ұлттық тізімді кеңейту – формальды статистика емес, бұл мәдени саясаттағы жүйелі жұмыстың нәтижесі. Қайта зерделеу арқылы ұмыт қалған немесе толық зерттелмеген элементтер анықталып, өңірлік мәдени ерекшеліктер ескеріліп, ғылыми сараптаманың сапасы артады, мұраларды қорғау тетіктері күшейтіледі.

ЮНЕСКО-дағы ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ОРНЫ

Мәдени және тарихи мұра – белгілі бір халықтың ғана емес, бүкіл адамзаттың баға жетпес байлығы. Оның кез келген бөлігінің жойылуы немесе бүлінуі – адамзат өркениетінің ортақ мұрасының кемуінен тең. Осыны ескере отырып, 1972 жылы ЮНЕСКО-ға мүше мемлекеттер Дүниежүзілік мәдени және табиғи мұраны қорғау туралы Конвенцияны қабылдады. Бұл құжат адамзаттың орны толмас мұрасын анықтауға, қорғауға, сақтауға және кеңінен танытуға бағытталған негізгі халықаралық құқықтық құрал болып саналады. Қазақстан осы Конвенцияның толыққанды мүшесі ретінде жаһандық мәдени саясаттың белсенді қатысушысы. Қазақстан – Еуразияның этномәдени және рухани байланыстары тоғысқан Орталық Азия өңірінің ажырамас бөлігі. XX ғасырдың 90-жылдарынан бастап еліміз ЮНЕСКО-ның мәдени және табиғи мұраны сақтау жөніндегі қызметіне жүйелі түрде кірісті. Нәтижесінде, бірқатар нысандар Дүниежүзілік мұра тізіміне енді. Алматы және Ақтөбе облыстарындағы Қаялық, Қарамерген және Талғар, Жамбыл облысындағы Степниинское, Ақыртас, Құлан, Қостөбе және Өрнек тарихи ескерткіштерінің ЮНЕСКО-ның Дүниежүзілік мәдени мұра тізіміне енуі – Қазақстанның тарихи құндылықтарының халықаралық

деңгейде мойындалғанының айқын дәлелі. Бұл нысандар Ұлы Жібек жолы өркениетінің маңызды орталықтары ретінде әлемдік мәдени кеңістікте ерекше орын алады. Бұл ескерткіштер Ұлы Жібек жолының тарихи желісін айғақтайтын, ортағасырлық қалалық мәдениеттің жоғары деңгейін көрсететін құнды археологиялық кешендер болып табылады.

ТАРИХИ-МӘДЕНИ МҰРА ОБЪЕКТІЛЕРІН ҚОРҒАУ ТУРАЛЫ ЗАҢ

Сонымен қатар өткен жылдың Сөоында Мемлекет басшысы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және білім беру-сауықтыру қызметтері мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының заңына қол қойды. Бұл құжат еліміздегі археологиялық қызметті жүйелеуге, тарихи ескерткіштерді қорғауды күшейтуге және мәдени мұраны басқарудың заманауи тетіктерін енгізуге бағытталған маңызды қадам болды. Заңның қабылдану алғышарттарына келсек, Қазақстан аумағында мыңдаған тарихи-мәдени нысан бар. Олардың қатарында ЮНЕСКО тізіміне енген Қожа Ахмет Ясауи кесенесі, Тамғалы петроглифтері сияқты бірегей ескерткіштер бар. Сонымен қатар ел аумағында ондаған мың археологиялық ескерткіш тіркелген. Урбанизация, инфрақұрылымдық жобалар және заңсыз қазба жұмыстары тарихи мұра нысандарына қауіп төндірді мүмкін. Сондықтан археологиялық қызметті нақты регламенттеу және құқықтық кепілдіктерді күшейту уақыт талабы болды.

Заң аясындағы негізгі өзгерістер де-немесе қабылданған құжат бірнеше маңызды бағытты қамтиды. Оның бірін-

шісі лицензиялау жүйесін жетілдіру және біліктілік талаптарын нақтылау болатын. Тарихи-мәдени мұра нысандарын қорғау және пайдалану саласындағы лицензиялау жүйесі қайта қаралды. Енді археологиялық және реставрациялық жұмыстармен айналысатын ұйымдарға қойылатын біліктілік талаптары айқындалып, жауапкершілік күшейтіледі. Бұл салаға кездейсоқ ұйымдардың араласуына тосқауыл қояды.

Екіншіден, ұлттық археологиялық қызметтің жұмыс істеу тәртібі мен археологиялық жұмыстарды үйлестіру құзыреті заң жүйесінде нақтыланды. Бұл ғылыми зерттеулердің сапасын арттырып, жұмыстардың қайталануын немесе жүйесіз жүргізілуін болдырмайды. Үшіншіден, археологиялық жұмыстар бойынша бірыңғай ақпараттық жүйе енгізіледі. Бұл жүйе арқылы қазба жұмыстары, табылған олжалар, ғылыми есептер мен сараптамалар орталықтан-дырылған түрде тіркеледі. Ашықтық пен есептілік артады. Сонымен қатар жер те-

ларды жүргізуге біркелкі талаптар енгізілді. Бұл ғылыми стандарттардың сақталуына және бақылау механизмдерінің күшеюіне ықпал етеді.

Иә, бұл заң азаматтардың да жауапкершілігін арттырады. Тарихи ескерткіштер – тек ғалымдардың немесе мемлекеттің емес, бүкіл қоғамның ортақ иілігі. Оларды қорғау – ұлттық бірегейлікті сақтау деген сөз.

ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯДАҒЫ ТАРИХ ПЕН МӘДЕНИЕТТІҢ РӨЛІ

Биыл Қазақстандағы Ата Заңның жаңа жобасында тарихи-мәдени мұраға ерекше мән берілетіні ресми түрде айтылды. Жоба бойынша ұлттық құндылықтарды сақтау мен дамыту мемлекет пен азаматтың міндеті ретінде нақты айқындалған, тарихи-мәдени мұраны қоғам иілігі ретінде танудың құқықтық негізі кеңейген. Бұл өзгерістер мәдени саясатты тек өнер мен ғылым саласы ретінде қарамай, қоғамның тұрақты дамуы мен біртұтастығын қамтамасыз етудің стратегиялық құралына айналдырады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 40-бапта азаматтардың тарихи және мәдени мұраны сақтау жөніндегі міндетінің бекітілуі – мәдениетке тұтынушылық емес, жауапты қатынас мәдениетін қалыптастыруға бағытталған норма. Бұл әрбір азаматты ұлттық мәдени мұраның сақтаушысы ретінде таниды және қоғамның тарихи жадысын нығайтуға қызмет етеді.

Тарихи-мәдени мұраны сақтау – бұл тек ескерткіштерді қорғау емес, ұлттың рухани негізін, тарихи сананы және қоғамның мәдени бірлігін сақтау ісі. Ұлттық Конституциялық деңгейде мұны бекіту елдің мәдени саясатындағы стратегиялық шешім екенін көрсетеді.

Тарихи және мәдени мұраны сақтау ұлттық қана емес, сонымен қатар халықаралық маңызы бар, өйткені ол мәдени әртүрлілікті нығайтуға және жалпы адамзаттық мәдениетті байытуға ықпал етеді. Бұл тұрғыда азаматтардың міндеттеріне тарих және мәдениет ескерткіштерін сақтауға, қалпына келтіруге және насихаттауға жәрдемдесу, сондай-ақ елдің мәдени өміріне белсенді қатысу және жас ұрпақ арасында тарихи және мәдени мұраны құрметтеуге тәрбиелеу кіреді. Жалпы, Қазақстан Конституциясының 40-бабы тарихи және мәдени мұраны сақтаудың маңыздылығын атап көрсетеді және азаматтардың тарих және мәдениет ескерткіштерін құрметтеу, ұқыпты қарау және қолдау жөніндегі міндеттерін айқындайды. Бұл ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың және елдің мәдени дамуының маңызды аспектісі болып табылады.

≈

Түйін:

Қазақстанда қазір 25 мыңнан астам тарихи мұра нысаны есепке алынған, оның бір бөлігі Түркістан, Отырар, Сауран сияқты ежелгі қалалар мен археологиялық кешендерге тиесілі. Бұл объектілердің зерттелуі, реставрациясы мен сақталуы жүйелі түрде жүргізілуде.

Әлемнің түрлі елдерінде тарихи мұраларға ерекше құндылық беріледі. Мысалы, Германия, Франция, Испания, Италия сияқты елдердің тарихи нысандары ЮНЕСКО тізіміне кіріп, жыл сайын миллиондаған турист тартады. Халықаралық зерттеулер көрсеткендей, мәдени мұраға негізделген туризм әлемдік саяхаттың шамамен 40 пайызын құрайды, мұндай объектілерге инвестиция салу жергілікті экономикаға қосымша табыс әкеледі, жаңа жұмыс орындарын ашады және тұрақты даму стратегияларының негізі болып табылады.

Осындайда көрнекті қаламгер Шерхан Мұртазаның: «Заң – мемлекеттің тоғыз қабат, тор көзді сауыты» деген қанатты сөзі еріксіз ойға оралады. Расында да, тарихи-мәдени мұраны сақтау – тек рухани мәселе емес, ол ең алдымен, заңмен қорғалатын мемлекеттің құндылық.

Қазақстан Республикасының Конституциясы әрбір азаматтың мәдени өмірге қатысуына, мәдениет мекемелерін пайдалануға және тарихи-мәдени мұраға қол жеткізуіне кепілдік береді. Сонымен бірге азаматтарды тарихи ескерткіштерді сақтауға және қорғауға міндеттейді. Бұл – мәдени мұраны тұтыну объектісі ғана емес, ортақ жауапкершілік нысаны ретінде танудың көрінісі. Қазақстанның тарихи-мәдени мұрасы – жалпыадамзаттық мәдениеттің құрамдас бөлігі, тарихи жадының сенімді қоймасы әрі ұлттық бірегейліктің негізі. Оны сақтау – өткенге тағзым ғана емес, болашаққа жасалған инвестиция. Заң – шын мәнінде мемлекеттің «сауыты» болса, тарихи-мәдени мұра – сол мемлекеттің рухани өзеі.

Руслан АСАУБАЕВ,
ҚСЗИ-дің Солтүстік Қазақстан облысындағы өкілі,
Өңірлермен жұмыс жөніндегі бөлімнің бас саратшысы:

ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ ПЕН ӘДІЛЕТТІЛІК

– Қазақстанның Конституцияда демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде танылуы – мемлекет саясатының негізі. Жеке тұлғаны, оның өмірін, құқығы мен бостандығын ең жоғары құндылық ретінде тану әлеуметтік әділеттілікті дамыудың негізгі бағыты ретінде қарастырылып отыр. Бұл модельде әлеуметтік мемлекет декларативті ұғым емес, азаматтардың лайықты өмір сүру деңгейі мен тең мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге бағытталған кепілдіктердің институционалдық жүйесі.

3-бапта мемлекеттің әлеуметтік сипаты жүзеге асырылатын қағидаттар белгіленген: адам құқығы мен бостандығын құрметтеу, бірлікті нығайту, халықтың әл-ауқатын жақсарту және адами капиталды, білім беруді, ғылымды және инновацияны дамыту. Осылайша, әлеуметтік әділеттілік тек ресурстарды қайта бөлу ретінде ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның толыққанды өмір сүруіне, кәсіби тұрғыда өсуіне, білім алуына жағдай жасау ретінде де көрініс табады. Мәдениетті қолдау, экологиялық жауапкершілік пен қоғамдық диалогты дамыту әділеттіліктің экономикалық өлшемін құндылықтарға негізделген.

Сонымен қатар әлеуметтік кепілдіктер еңбек және әлеуметтік қамсыздандыру ережелерінде көрініс тапқан. Мемлекет қауіпсіз еңбек жағдайларына, жалақы мен әлеуметтік қорғауға кепілдік береді. Бұл ережелер – әлеуметтік теңсіздікті азайтуға бағытталған әлеуметтік қорғаудың негізгі стандарты.

Денсаулық сақтау құқығы және тегін медициналық көмектің кепілдендірілген көлемі, сондай-ақ мемлекеттік мекемелерде міндетті және тегін орта білім беру негізгі әлеуметтік жеңілдіктерге тең бастапқы қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Осы нормалар арқылы әлеуметтік әділеттілік институционалдық сипатқа ие болады: білім беру мен денсаулық сақтауға қолжетімділік адами капитал мен тұрақты дамыудың негізі ретінде қарастырылады.

Конституциясының жаңа нұсқасындағы әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасы – негізгі әлеуметтік құқықтардың кепілдіктерін, адами капиталды дамытуды, азаматтардың басқаруға қатысуын және тәуелсіз құқықтық институттарды біріктіретін кешенді модель. Әлеуметтік әділеттілік мемлекеттік жауапкершілік, қоғамның белсенділігі мен заң үстемдігі арасындағы тепе-теңдіктің нәтижесі ретінде қарастырылады.

Бақыт ЗЛОБИН,
ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының
Қорытынды-талдау секторының бас саратшысы:

АДАМҒА БАҒДАРЛАНҒАН ДАМУ БАҒЫТЫ

– Жаңа Конституция жобасының басты ерекшелігі – мемлекеттің адамға бағдарланған сипатын күшейтуіне. Құжатта адам құқықтарын нақты қорғау, сот арқылы қорғау тетіктерін кеңейту және

мемлекеттің әлеуметтік жауапкершілігін айқындау басым бағыт ретінде бекітілген. Мемлекет пен азамат арасындағы өзара жауапкершілік қағидаты институционалдық деңгейде нақтыланады.

Жобада ел дамуының құндылықтық негізі де айқындалған. «Әділетті Қазақстан», заң үстемдігі мен құқықтық тәртіп, жалпыұлттық бірлік, адам капиталы, білім, ғылым және инновация стратегиялық басымдық ретінде көрсетілген. Бұл даму моделінің сапалы білім мен ғылыми әлеуетке сүйенетінін білдіреді. Сонымен бірге егемендік, тәуелсіздік, аумақтық тұтастық және басқару нысанының өзгермейтіні нақты әрі қатаң бекітіледі.

Институционалдық жаңашылдықтар қатарында Құрылтайдың жоғары өкілді орган ретінде айқындалуы, Вице-Президент институтының енгізілуі және Конституциялық Сот рөлінің күшеюі бар. Бұл өзгерістер билік жүйесін тиімдірек ұйымдастыруға бағытталған.

Жоба құқықтық мемлекет қағидатын да тереңдетеді. Қазақстан демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде нақтыланып, «Заң және Тәртіп» ұстанымы іргелі қағидат ретінде бекітіледі. Азаматтарға өз

құқықтарына тікелей әсер ететін нормативтік актілердің конституциялылығын Конституциялық Сотта даулау мүмкіндігі берілуі – құқықтық қорғауды күшейтетін маңызды қадам. Сонымен қатар Конституция нормаларының тікелей қолданылуы, заңдардың кері күшінің болмауы және нормативтік актілерді ресми жариялау талаптары құқықтық айқындықты қамтамасыз етеді.

Конституциялық нормалардың орындалуын қамтамасыз ету үшін кешенді бақылау тетіктері қарастырылған. Конституциялық Соттың шешімдері міндетті сипатқа ие болады. Соттар да заң нормасының Конституцияға сәйкестігіне күмән туған жағдайда Конституциялық Сотқа жүгінуге міндетті. Бұған қоса, Үкіметке сенімсіздік білдіру және жоғары лауазымды тұлғаларға қатысты арнайы рәсімдер секілді саяси жауапкершілік институттары сақталады.

Жоба халықаралық құқық стандарттарымен үйлесімді. Адам құқықтары, кемсітушілікке тыйым салу, сот арқылы қорғалу кепілдіктері сақталған. Әлеуметтік құқықтарға, соның ішінде еңбек ету, қауіпсіз және әділ еңбек жағдайларына құқыққа ерекше мән беріледі. Сондай-ақ цифрлық дәуір талаптарына сай жеке деректер мен байланыс құпиясын қорғау мәселесі де ескерілген.

Қорытындыласақ, жаңа Конституция жобасы мемлекеттік тұрақтылықты сақтай отырып, заң үстемдігі мен адам құқықтарының басымдығына негізделген даму моделін қалыптастыруға бағытталған деп сеніммен айтуға болады.

Б ИЫЛ ҰЛТ РУХАНИЯТЫНЫҢ ҚАРА ШАҢЫРАҒЫ ӘУЕЗОВ ТЕАТРЫ ӨЗІНІҢ ҒАСЫРЛЫҚ МЕРЕКЕСІН АТАП ӨТЕДІ. КҮРДЕЛІ ЖӨНДЕУДЕН ӨТІП ЖАТҚАН ТЕАТР ҒИМАРАТЫ ЖОСПАР БОЙЫНША БИЫЛ КҮЗДЕ ПАЙДАЛАНУҒА БЕРІЛУГЕ ТИІС. ҒАСЫРЛЫҚ БЕЛЕС ТУРАЛЫ ТЕАТР ДИРЕКТОРЫМЕН Әңгімелескен Едік.

– Биыл «Қазақ өнерінің қара шаңырағы» атанған Әуезов театрына 100 жыл толды. Қызылорда қаласында тұсауы кесілген іргелі өнер ордасының тарихына көз жүгіртсек, күрделі де қиын белестерден өткенін байқаймыз. Театр алғаш құрылған жылдары театрға көрермен тарту, театр труппасын жасақтау, қойылымдарды іріктеу барысында түрлі қызық жайттар болғанын естіп жатамыз. Сол шақтағы аңызға бергісіз оқиғаларды өз аузыңыздан естісек деген ойымыз бар.

– XX ғасырдың 20-жылдарында театр қазақ қоғамы үшін шынымен де бұрын-соңды болмаған құбылыс еді. Ғасырлар бойы ауыз әдебиетіне, жыр мен айтысқа, салт-дәстүрлік көріністерге үйренген халық үшін сахнадағы драмалық әрекет тосын көрінді. Тірі адамның көпшілік алдында жылап-күліп, бір сәтте «өліп», қайта тірілуі, бір адамның басқа біреу болып сөйлеуі кей көрерменге түсінкісіз, тіпті күмәнді құбылыс болып қабылданды. Алғашқы қойылымдардан кейін ел арасында: «Мыналар неге өтірік жылайды?», «Өлді дегені рас па, әлде ойын ба?» деген сауалдардың тууы – соның айғағы. Бұл кезең қазақ көрерменінің театр тілін енді ғана танып, үйреніп жатқан шағы болатын. Театр шындығы мен өмір шындығының аражігі әлі ажырамаған еді. Сол себепті кей қойылымдардан кейін сахнадағы жағымсыз кейіпкерді ойнаған актерге ренжіп, тіпті оны жазғырған жағдайлар да болғаны айтылады. Кей аңыздарда бас кейіпкерге көмектеспек болып, көрермен сахнаға ұмтылып, айқай-шушыққан сәттер де кездеседі. Мұның бәрі қазақ көрерменінің театрды жасандылық емес, шын өмірдің жалғасы ретінде қабылдағанын көрсетеді. Яғни, сахнаның әсері тым күшті болған. Алғашқы жылдары көрермен жинау да оңайға соқпаған. Театр өнерінің мәнін түсіндіру, халықты жаңа өнерге үйрету қажет болды. Осындай кезде ұжым түрлі шығармашылық айдаларға барған. Ел аузында сақталған әңгімелердің бірінде кешкі қойылым алдында Әміре Қашаубаевтың театр маңында ән салып тұрғаны айтылады. Оның қоңыр да қуатты үні көшере тарап, жұртты өзіне еріксіз тартқан. Ән тыңдауға келген халық біртіндеп театр залына да кіріп, спектакль көруге дағдылана бастаған. Тағы бір кең тараған аңыз – ретрөльдік сапарлардың бірінде болған оқиға. Уақытша сахна құрылымы әлісіз болып, қойылым үстінде декорация құлай жаздайды. Сол сәтте залда отырған Қажымұқан Мұңайтпасов еш ойланбастан сахнаға ұмтылып, арқасымен тіреп, декорацияны ойын бойы құлатпай ұстап тұрған деседі. Осылайша, спектакль де, артистер де аман қалған. Бұл оқиға нақты дерек емес, алайда сол дәуірдегі театрдың қандай жағдайда, қандай жанашырлықпен өмір сүргенін бейнелейтін символдық аңыз ретінде айтылады. Мұндай әңгімелер алғашқы қазақ театрының тарихында жетерлік. Олардың барлығы бір ғана шындықты аңғартады: театр халыққа жат өнер болған жоқ, қайта қазақтың жүрегіне бірден ескер асты, сезімге тікелей ықпал еткен тірі құбылыс болды. Көрермен театрды біртіндеп танып қана қоймай, оны өз өмірінің, өз тағдырының бір бөлігі ретінде қабылдай бастады. Сол себепті қазақ театры қысқа уақыттың ішінде елдің рухани кеңістігіне берік орын алды. Актер жетпеді – бір адам бірнеше рөл ойнады. Актриса болмады – әйел адамды жігіттер өздері сомдады (Елубай Әмірзақовтың Еңліктің шешесі Қалампырды ойнаған күндері де болды). Жарық жетпеді – сөзге арқа сүйеді. Декорация болмады – қиялға ерік берілді. Ал көрермен келмесе, Әміре ән айтты. Оның даусы халықты театрға емес, өз рухына шақырғандай еді. Қазақтың алғашқы кәсіби театры осылайша тәй-тәй басты.

– Театрды алғаш құруға ат салысқандар мен ең алғашқы режиссер, драматург, басшылық құрам және актерлар туралы да айтты өтсеңіз. Театр қалай құрылды? Кімдердің еселі еңбегі сіңді?

– Қазақтың тұңғыш кәсіби театрының құрылу тарихы – бір ғана мекеменің емес, тұтас бір ұлттың рухани еңсесін тіктеу жолындағы үлкен арманның жүзеге асқан сәті деуге толық негіз бар. Бұл тарихи үдерістің бастауында тұрған тұлғалардың бірі әрі алғашқы қазақ кәсіби театрының тұңғыш директоры – Дінше Әділов (Дінше Мұхамеджанұлы).

Дінше Әділов – қазақ театрының алғашқы әкімшілік қазығын қаққан, сахнаның артында тұрып, оның алға жылжуына жол ашқан тарихи тұлға. Ол 1925-1926 жылдары Қызылорда қаласында құрылған қазақ драма труппасының ұйымдастыру ісін тікелей басқарды. Бұл кезеңде театрдың тұрақты ғимараты болмады, кәсіби жүйе әлі қалыптаспаған еді, ал актерлік құрам енді ғана жасақталып жатқан болатын. Осындай күрделі жағдайда театрды басқару айрықша табындылық пен көрсендікті талап етті. Дінше Әділовтің негізгі еңбегі – труппаны жасақтау, актерлердің тұрмыстық мәселесін шешу, гастрольдік сапарларды ұйымдастыру, репертуарлық бағытты айқындау, сондай-ақ театрдың мемлекеттік құрылым ретінде мойындалуына ықпал ету болды. Сол кезеңде директор қызметі тек әкімшілік міндеттен шектелмей, ағартушылық әрі идеологиялық жауапкершілікті де қатар алып жүруді талап етті. Ұлт жиялыларының ортасында тәрбиеленген Дінше Әділов Алаш идеяларына жақын болып, ұлттық мәдениетті жаңғырту ісіне белсене араласты. Ол театрыды ойын-сауық мекемесі емес, халықтың санасын оятатын, ұлттың өзін-өзі таныуына қызмет ететін рухани мінбер ретінде түсінді. Алайда 1930 жылдардағы кеңестік құғын-сүргін оның тағдырын да айналып өтпеді. Тарихта

Еркін ЖУАСБЕК, Мұхтар Әуезов атындағы Қазақ ұлттық драма театрының директоры, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері:

ҒАСЫРЛЫҚ ТАРИХЫМЫЗДЫ БЕЙНЕЛЕЙТІН ҚОЙЫЛЫМ ЖАТЫРМЫЗ

Дінше Әділов есімі репрессия құрбандарының бірі ретінде аталады. Осы тарихи әділетсіздік салдарынан оның есімі ұзақ жыл бойы ресми мәдени майданнан тасада қалып қойды. Бүгінде Дінше Әділовтің еңбегін жаңаша бағалау – қазақ театрының қалыптасу тарихындағы шешуші тұлғалардың рөлін қайта тану деген сөз.

Театрды алғаш құру ісіне сол дәуірдегі өзге де ірі ойшыл, мемлекет және қоғам қайраткерлері тікелей атсалысты. Жүсіпбек Аймауытов, Мұхтар Әуезов сынды алыптар театрдың идеялық-шығармашылық негізін қалап, драматургия мен репертуар мәселесіне ерекше көңіл бөлді. Қаныш Сәтбаев, Орынбек Беков сияқты қайраткерлер де бұл істің маңызын терең түсініп, қолдау көрсетті. Ал 1925 жылдың күзінде театрды ұйымдастыру жұмыстары сол кездегі Қазақстан Халық ағарту комиссары Смағұл Сәдуақасовтың тікелей бақылауында болды. Мемлекет тарапынан арнайы қаржы бөлініп, бұл істің ресми әрі жүйелі түрде қолға алынуы – сол заман үшін аса батыл қадам еді. Театр құру үшін ел ішіне хабар таратылып, халық арасында аты шыққан, жер-жердегі дарынды өнерпаздар – әнші, күйші, актерлерге шақырту жолданды. Барлығы 23 адамнан тұратын алғашқы құрам жасақталды. Қазақтың сол кездегі астанасы Қызылордаға ең алғашқылардың бірі болып Қостанайдан Серке Қожамқұловтың келуі – бұл істің бастауында тұрған символдық сәттердің бірі. Театр шаңырағын көтеріп, ұғыын тіктеуге алғашқы бас режиссер Серке Қожамқұловтың сіңірген еңбегі айрықша. Онымен бірге Қалибек Қуанышбаев, Елубай Әмірзақов, Қапан Бадыр, Құрманбек Жандарбеков сынды сахна саңлақтары театрдың алғашқы актерлік мектебін қалыптастырды. Өнердің әр саласынан келген тұлғалар да театрдың болмысын байытты. Төкпе ақын Иса Байзақовтың отты жыры, атақты әнші Әміре Қашаубаевтың үні, балуан Қажымұқан Мұңайтпасовтың тұлғасы – сол кезеңдегі театрды нағыз халықтық, ұлттық сипатқа ие еткен ерекше құбылыстар болды. Сонымен қатар театр өміріне Зүһра Атабаева, Мәлікешамова, Айша Абдуллина сынды алғашқы актрисалардың белсене араласуы – қазақ сахнасындағы әйел бейнесінің қалыптасуына жол ашты. Бұл да өз кезеңі үшін үлкен мәдени серпіліс еді. Осылайша, уақыт талабы орындалып, Алаш азаматтарының көптен күткен арманы жүзеге асты.

– Театрдың негізін қалағандардың дені 1937-1938 жылдары қуғынға ұшырағанын білеміз. Сахнада трагедиялық драмаларда ойнап жүріп, өз тағдырлары да кейіпкерлерінің тағдыры секілді трагедияға айналғанын сарғайған естеліктерден оқыдық. Мерейтой аясында театрдың тұңғыш құрамын, олардың ғұмырнамасын арқау еткен тағылымды еске алу іс-шарасын өткізу ойларыңызда бар ма?

– Иә, бұл мәселе біздің назарымызда. Театрдың іргесін қалаған алғашқы буын өкілдерінің тағдыры – қазақ театры тарихындағы ең қасіретті, әрі ең тағылымды беттердің бірі. 1937-38 жылдардағы саяси қуғын-сүргін қазақ мәдениетіне, соның ішінде театр өнеріне орны толмас зардап әкелді. Сахнада трагедиялық драмалардың ауыр жүгін көтерген көптеген тұлғаның өз өмірі де сол кейіпкерлерінің тағдырымен астасып, трагедияға ұласқаны – тарихи шындық.

Осы орайда, мерейтой аясында театрдың алғашқы құрамына арналған арнайы тағылымды еске алу іс-шарасын, нақтырақ айтқанда, театр музейі базасында мазмұнды көрме ұйымдастыру жоспарда бар. Бұл көрме – құр естелік емес, тарихи әділеттілікті қалпына келтіруге бағытталған рухани қадам болмақ.

Көрме экспозициясында алғашқы қазақ кәсіби театрының қалыптасуына өлшеусіз үлес қосқан, кейін репрессия құрбаны болған немесе тағдыры күрделі арнаға

түскен тұлғалардың өмір жолы кеңінен қамтылады. Атап айтқанда, режиссерлік және драматургиялық ойлауымен қазақ сахнасының тілін байытқан Шахан Мұсин, ұлттық драматургия мен психологиялық прозаның ірі өкілі, М.Әуезов театрының құрылу бастауында тұрған тұлғалардың бірі Жүсіпбек Аймауытов, сондай-ақ алғашқы қазақ кәсіби театрының тұңғыш директоры, ұйымдастырушы тұлға Дінше Әділов сынды т.б. қайраткерлердің ғұмырнамасы деректі материалдар арқылы ұсынылады. Айталық, Шахан Мұсин 1932 жылғы аштыққа жаны төзбей «Наркомға хат» деп аталатын 16 шумақтан тұратын өлең жазды. Осы туындысы үшін ол 1936 жылдан 1954 жылға дейін бас бостандығынан айырылып, жалпы 18 жылын түрме мен айдауда өткізеді. Осы қаһарман жанның 1957 жылдан бастап өмірінің соңына дейін М.Әуезов театрында актерлік қызмет атқарғанын біреу білсе, біреу білмес. Көрме барысында архив құжаттары, сирек фотосуреттер, қолжазбалар, естелік зін-

БҮЛ СПЕКТАКЛЬ – БІР АДАМНЫҢ ҒҰМЫРНАМАСЫ ЕМЕС, МҰХТАР ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ДРАМА ТЕАТРЫ ТАРИХЫМЕН БІТЕ ҚАЙНАСҚАН ТҮТАС БІР ДӘУІРДІҢ КӨРКЕМ ШЕЖІРЕСІ БОЛМАҚ. БІЗ БҮЛ ҚОЙЫЛЫМДЫ МЕРЕЙТОЙЛЫҚ МАУСЫМНЫҢ ЗАНДЫ ЖАЛҒАСЫ, ӘРІ ТЕАТРДЫҢ КЕЛЕСІ ҒАСЫРЛЫҚ ЖОЛЫНА БАҒЫТ-БАҒДАР БЕРЕТІН РУХАНИ ДҮНИЕ РЕТІНДЕ ҚАБЫЛДАЙМЫЗ.

ділер, театрдың алғашқы афишалары мен музей қорында сақталған бірегей жәдігерлер қойылады. Негізгі мақсат – алғашқы театр қайраткерлерінің тек шығармашылық жолын ғана емес, азаматтық болмысын, тағдырын, ұлт мәдениеті үшін істеген еселі еңбегін бүгінгі көрерменге тереңінен таныту. Бұл еске алу іс-шарасы арқылы біз театрдың жүз жылдық тарихындағы ең ауыр кезеңдерді еске алып қана қоймай, сол буынның рухына тағзым етуді, олардың аманатына адал екенімізді көрсетуді өзімізге парыз санап отырмыз. Театр тарихын білу – өткенге үңілу ғана емес, бүгінгі ұрпақтың рухани жауапкершілігін арттыру деп білеміз.

– Айтып отырғаныңыздай, Әуезов театры тарихының өзі драмаға толы ғой. Сол шақты бейнелейтін қойылым керек сияқты...

– Иә, дұрыс айтасыз. Әуезов театрының ғасырлық тарихы – өз алдына тұтас драма. Онда ұлттың тағдыры, рухани ізденісі, өнер үшін күрес, сенім мен күмән, үміт пен табандылық қатар өріледі. Сондықтан бұл тарих сахналық тілде сөйлеуге әбден лайық деп есептейміз.

Осы орайда биыл күзде, 100-маусымды қорытындылап, театр 101-маусымға қадам басар тұста, қадірлі көрермен назарына «Әуезов және театр» атты жаңа спектакль ұсынуды жоспарлап отырмыз. Бұл қойылымда Мұхтар Әуезовтің өмір жолы негізгі лейтмотив ретінде алына отырып, қазақтың тұңғыш кәсіби театрының қалыптасу кезеңі көркемдік тұрғыда бейнеленеді.

Спектакльде Әуезов тұлғасы тек ұлы Сәдуақас, драматург ретінде ғана емес, ұлттық театрдың идеялық негізін қалаған, оның тағдырына тікелей ықпал еткен тарихи қайраткер ретінде ашылады. Қойылым арқылы сол дәуірдің рухы, алғашқы актерлердің жанкешті еңбегі, театр өнерінің қоғамдағы орны, сондай-ақ шығармашылық жолдағы ішкі тартыстар мен рухани таңдаулар сахна тілімен көрерменге ұсынылады.

Бұл спектакль – бір адамның ғұмырнамасы емес, Мұхтар Әуезов атындағы Қазақ ұлттық драма театры тарихымен біте қайнасқан тұтас бір дәуірдің көркем шежіресі болмақ. Біз бұл қойылымды мерейтойлық маусымның занды жалғасы, әрі театрдың келесі ғасырлық жолына бағыт-бағдар беретін рухани дүние ретінде қабылдаймыз.

– «Еңлік-Кебек» қойылымымен ашылған театр осы ғасырлық уақыт барысында қанша қойылым сахналады? Театр музейінде олардың афишалары сақталған ба? Сол қойылымдардың мазмұндық, жанрлық, тақырыптық ерекшелігі туралы зерттеулер бар ма?

– Ұлттық театрдың тарихы – бір ғасырлық үлкен жол. Осы уақыттың ішінде сахнада 500-ге жуық қойылым көрерменге ұсынылды. Бұл – бір ұжымның ғана емес, тұтас қазақ кәсіби театрының қалай қалыптасып, қалай өсіп-жетілгенін көрсететін үлкен шығармашылық белес.

Осы тұста айта кету керек, театр музейі – қара шаңырақтың ең қымбат құтханасы. Өз жұмысын 500-ге жуық жәдігермен бастап, бүгінде олардың саны 200 мыңнан асып отыр. Қорда 30-жылдардан бастап осы күнге дейінгі қойылымдардың фотосуреттері, афишалары, бағдарламалары, өмірден озған театр әртістерінің өмірбаяны, жеке материалдары, қолжазбалары, алған сыйлықтары, сонымен қатар 30-жылдардан бастап көптеген спектакльде киілен алғашқы сахналық костюмдер сақтаулы. Кейде сол афишаларды қолына алып қарасаң, әр кезеңнің тынысын, сол заманның көрермен талғамын, режиссерлік ойдың қалай өзгергенін анық сезесің. Бұл – қағзаға түскен тарих қана емес, тірі өнердің ізі.

Бір ғана «Еңлік – Кебек» спектакліне бастысты деректер өз алдына бөлек тарих. Ғасыр бойы сахнадан түспей келе жатқан пьесаны ойнап жатқан бүгінгі артистер 8-буын. Музей қоры 13 қантар театрдың туған күніне орай «Ұлттық театрдың бастауы» – «Еңлік – Кебек» қойылымы» атты көрмені ұсынды. Көрмеде әр кезеңде сахналанған

«Еңлік – Кебек» спектаклінен архивтік материалдар қойылды. Сондықтан афишалар ғана емес, көптеген тарихи жәдігер сақталған музейіміз бар деп мақтанышпен айта аламыз.

Зерттеу жұмыстарына келер болсақ, 100 жылдық қарсаңында, 13 қантарда «Тұңғыш ұлт театрына 100 жыл: дәстүр, жаңашылдық және көркемдік трансформация» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция өтті. Конференцияға шетелдік және отандық танымал ғалымдар, қоғам және өнер қайраткерлері шақырылды. Өзбекстан, Әзірбайжан, Қырғыз Республикасы елдерінің өнертану докторлары мен профессорлары қатысты. Театрдың тарихы мен даму бағыты, болашағы жайлы зерттеулер қамтылған 15 баяндама оқылды. Одан бөлек, өзге де зерттеу жұмыстары қосылған ғылыми жинақ дайындалып жатыр. Мұның бәрі қазақ театр өнерінің қалай дамығанын, қандай жолдардан өткенін, бүгінгі таңда қай бағытта дамып жатқанын зерттеу үшін жасалып отырған жұмыс.

– Театр ғимараты күрделі жөндеуден өтіп жатыр. Жоспар бойынша биыл күзде берілуі керек. Жөндеу барысында ғимараттың бұрынғы архитектурасына өзгеріс енгізілмейтінін айтып жүрсіз. Театр сахнасының техникалық механизмін заманауи құрылғылармен жабдықтау ісі қолға алынған ба?

– Театр ғимаратының күрделі жөндеуден өтіп жатқаны ел назарындағы тақырып болып отыр. Жоспарға сәйкес, нысан биыл күзде пайдалануға берілуге тиіс. Жөндеу жұмыстары барысында ғимараттың тарихи және сәулеттік келбетін сақтауға ерекше мән берілуде, яғни бұрынғы архитектуралық ерекшеліктеріне өзгеріс енгізілмейді.

Жөндеу барысы Мәдениет және ақпарат министрлігінен бастап театр басшылығы мен тиісті қызметкерлердің тұрақты бақылауында. Жобаның әр кезеңі бекітілген талаптар мен стандарттарға сай жүзеге асырылып жатыр.

Сонымен қатар театрдың сахналық кеңістігін заман талабына сай жаңғырту да назардан тыс қалған жоқ. Сахнаның техникалық механизмдерін жаңарту, жарық, дыбыс, көтеріп-түсіру жүйелерін заманауи нұсқаулықтар мен технологиялар негізінде жабдықтау жұмыстары қолға алынған. Бұл өзгерістер шығармашылық мүмкіндіктерді кеңейтіп, қойылымдардың көркемдік және техникалық сапасын арттыруға бағытталған.

Біз де театрдың белгіленген уақытта қолданысқа берілуін күтіп, жаңа шығармашылық ізденістерге кірісетін күнді асыға күтеміз.

– Театрдағы жас буынның әлеуметтік жағдайы қалай?

– Театрдағы жас буынға әрдайым ерекше көңіл бөлінеді. Жас әртістер мен мамандардың әлеуметтік жағдайын жақсарту, олардың шығармашылықпен алаңсыз айналысуына мүмкіндік жасау – маңызды бағыттардың бірі.

Мемлекет тарапынан жастарды қолдауға арналған бірқатар әлеуметтік бағдарламалар бар. Театр жастары да жалпы мәдениет саласы қызметкерлері ретінде жастарға арналған тұрғын үй бағдарламаларына, жеңілдетілген ипотекалық жобаларға, жалдамалы тұрғын үй тетіктеріне қатысу мүмкіндігіне ие.

Сонымен қатар театр ұжымы шеңберінде де жас мамандарды қолдау мәселесі назардан тыс қалмайды. Жастардың кәсіби дамуына жағдай жасалып, тәжірибелі әріптестердің тәлімгерлігі, шығармашылық жобаларға тарту арқылы олардың өнер жолында орнығуына қолдау көрсетіледі.

– Соңғы жылдары театр ғимараты жөндеуге берілген соң, Алматыдағы әр театр сахнасында өнер көрсетіп жүрсіздер. Бұл қолайсыздық театр жұмысына кедергі екені белгілі. Театр репертуарын жаңа қойылымдармен толықтыру ісі қалай жүріп жатыр?

– Иә, соңғы жылдары театр ғимараты күрделі жөндеуге жабылғаннан бері біз Алматы қаласындағы әртүрлі театрлардың сахналарында өнер көрсетіп келеміз. Әрине, өз сахнан болмау, өзге театрлардан сахнаны жалға алып, тіпті уақытты сағаттап, минуттап өлшеп пайдалану – шығармашылық ұжым үшін айтарлықтай қолайсыздық туғызатыны жасырын емес. Мұндай жағдайда толыққанды репетиция жүргізу, сахналық ізденістерге еркін бару оңай болмайды. Соған қарамастан, театрдың шығармашылық өмірі тоқтаған жоқ. Репетицияға мүмкіндік шектеулі болса да, театр драматургтері мен режиссерлері бірлесіп, өзіндік шығармашылық жұмыстарды қолға алып отыр. Қойылымдардың драматургиялық негізін әзірлеу, режиссерлік концепция жасау, сахналық шешімдерді қағаз жүзінде пысықтау, жалға алып отырған офисіміздің биі залында репетициялар өткізу секілді жұмыстар үздіксіз жүргізілуде. Яғни, сахна уақытша қолжетімсіз болғанымен, ой мен идея тоқтаған жоқ.

Репертуарды жаңа қойылымдармен толықтыру мәселесі де назардан тыс қалған емес. Әсіресе, театрдың 100 жылдық мерейтойына орай қолға алынған «Әуезов және театр» қойылымы – соның айқын дәлелі. Аталған спектакль іргелі жоба ретінде дайындалуда. Бұл қойылымның маңызды ерекшелігі – оның мемлекет тарапынан толық қаржыландырылуы, яғни мерейтойлық маусымға берілген жоғары мәдени маңыздың белгісі. Біз үшін бүгінгі қиындық – уақытша сынақ. Ал шығармашылық бағыт, репертуар саясаты, көркемдік ізденіс өз арнасымен дамып келеді. Театр өз сахнасына оралған сәтте, осы кезеңде іште пісіп-жетілген идеялар мен дайындықтардың барлығы нақты сахналық өмірге жол тартары деп сенеміз.

– Әңгімеңізге рахмет.

Сұхбаттасқан – Тоқтаралы ТАҢЖАРБЫҚ

БІР КЕЗДЕРІ АДАМДАР МЫНДАҒАН ЖОЛ ЖЫРДЫ ЖАТҚА АЙТЫП, ЖҮЛДЫЗДАРҒА ҚАРАП ЖОЛ ТАБАТЫН. БҮТІН БІЗ ҚАТАРДАҒЫ ТЕЛЕФОН НӨМІРІН ЕСТЕ САҚТАЙ АЛМАЙМЫЗ ЖӘНЕ НАВИГАТОРСЫЗ АДАСАМЫЗ. БІЗДІҢ ҚҰРАЛДАРЫМЫЗ АҚЫЛДЫ БОЛҒАН САЙЫН, ӨЗІМІЗ ҚАРАПАЙЫМ ДАҒДЫЛАРДАН АЙЫРЫЛЫП ЖАТҚАНДАЙМЫЗ. БҮЛ ТӘУЕЛДІЛІК АДАМНЫҢ НЕЙРОНДЫҚ ЖЕЛІЛЕРІН ҚАЛАЙ ӨЗГЕРТПІ ЖАТЫР? МИДЫҢ КІШІРЕЮІ МЕН КОГНИТИВТІ ҚАБІЛЕТТЕРДІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ БІЗДІ ЖАҢА «СУПЕР-АДАМ» ДЕҢГЕЙІНЕ ШЫҒАРА МА, ӘЛДЕ ТЕХНОЛОГИЯҒА ТӘУЕЛДІЛІККЕ ЖЕТЕЛЕЙ МЕ?

Арайлым ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ

МИ КІШІРЕЙДІ

Антропологиялық зерттеулер соңғы 30 000 жыл ішінде адамзаттың басты органы мидың көлемі шамамен 10-15 пайызға кішірейгенін нақты деректермен растап отыр. Егер жоғарғы палеолит дәуіріндегі (тас дәуірі) ата-бабаларымыздың миы орташа есеппен 1 500 см³ болса, бүгінде бұл көрсеткіш шамамен 1 350 см³-ге дейін төмендеген. Бұл эволюциялық масштабпен қарағанда өте қысқа мерзім ішінде миымыздың теннис добындай көлемді жоғалтқанын білдіреді.

Ғалымдар бұл феноменді бірнеше бағытта түсіндіреді. Біріншісі, биологиялық онтайландыру. Ми – дененің ең көп энергия тұтынатын мүшесі. Сондықтан эволюция барысында ми «ықшам-

зылғанын білу жеткілікті еді. Бүгінгі біздің смартфонға тәуелділігіміз осы 3 000 жыл бұрын басталған процестің шарықтау шегі ғана.

Бұл процеске ірі қалалардың пайда болуы әсер етті. Еңбек бөлінісі кезінде адам бәрін білетін «әмбебап» болудан қалып, нақты бір саланың маманына айналды. Ми энергияны үнемдеу мақсатында өзінің кейбір когнитивті функцияларын «ұжымдық ақыл-ойға» тапсырды.

Соңғы 3 000 жылдағы өмір сүру сапасының артуы мен ақпараттық технологиялардың дамуы миға өз көлемін сақтау арқылы энергия шығындаудың қажеті жоқ екенін «түсіндірді».

ҰМЫТШАҚ ҰРПАҚ

Иә, бір кездері адамның жады – білімнің жалғыз қоймасы еді. Қазір бұл функцияны «бұлтты» технологиялар мен іздеу жүйелері алмастырды. 2011 жылы Science журналы Колумбия университетінің профессоры Бетси Спэрроудың ғылыми жұмысын жариялады. Психолог іздеу жүйелерінің адамның есте сақтау қабілетіне әсерін зерттеп, оны «Google эффектісі» деп атады. Адам ақпаратты есінде сақтағысы келмейді. Өйткені оны кез келген уақытта интернеттен таба алатынын біледі. Яғни, біздің миымыз ақпараттың өзін емес, оның қай жерде орналасқанын ғана есте сақтауға бейімделіп алған. Бұл – мидың энергия үнемдеу стратегиясы. Егер ақпаратқа бір түймені басу арқылы қол жеткізсек, нейрондық желілер оны ұзақмерзімді жадыға сақтау-

Ульм университетінің профессоры, нейробиолог Манфред Шпитцердің Digital Dementia (Сандық деменция) атты еңбегі заманауи нейроғылымдағы ең көп талқыланатын еңбектердің біріне айналды. Автор бұл терминді медициналық диагноз ретінде емес, цифрлық технологиялардың әсерінен болатын когнитивті құлдырауды сипаттайтын әлеуметтік құбылыс ретінде енгізді. Шпитцер теориясы бойынша, ми бұлшықет сияқты әрі өте икемді. Ол неғұрлым көп «жүктелсе», соғұрлым жақсы дамиды. Керісінше, егер біз ақыл-ой жұмысын сыртқы құрылғыларға (смартфон, навигатор, Google) тапсырсақ, ми «жаттығусыз» қалады. Бұлшықет жұмыс істемесе семіп қалатыны сияқты, пайдаланылмаған нейрондық байланыстар да жойыла бастайды. Шпитцер мұны «мидың ерте қартаюуы» деп атады.

Ослодағы Экономикалық зерттеулер орталығының (Ragnar Frisch Centre) ғалымдары 730 мыңнан астам тест нәтижелерін талдап, 1970 жылдан кейін туған

саймыз. Егер қазіргі адамды XVIII ғасырға апарып тастаса, ол ештеңе істей алмай «ақымақ» болып көрінуі мүмкін. Ал XVIII ғасырдың адамы смартфонды қолдана алмай, біздің әлемде «топас» болып көрінер еді.

Алайда Флинн эффектсінің кері бағытқа кетуі адамзатқа үлкен ескерту. Бұл біздің биологиялық әлеуетіміздің технологиялық мүмкіндіктерімізге ілесе алмай жатқанының белгісі. Смартфон бізге әлемді сыйлағанымен, сол әлемді терең түсіну үшін қажетті аналитикалық апаратты (миды) әлсіретіп алу қаупі бар. Сондықтан адамзатты тоқырауға шырады деуге әлі ерте. Флинн эффектсі (IQ деңгейінің өсуі) де біздің миымыздың жаңа жағдайға бейімделіп жатқанын көрсетеді. Қазіргі адамның миы абстрактілі ойлауға, визуалды ақпаратты секундтар ішінде өңдеуге өте икемді.

Адамзаттың миы кішірейгенімен оның ақылды бола бастағанын ғалымдар тікелей тамақтанудың жақсаруымен де байланыстырады. Мидың дұрыс дамуы

гөрі көбірек сенім тудырады. Мұндай ойлау тәсілі адамның тілі мен сөйлеу мәдениетіне де кері әсер етеді. Ойды қысқа символдармен (эмодзи, стикерлер) немесе жаргон сөздермен жеткізу адамның ішкі әлемін сипаттау қабілетін шектейді. Ұзақ сөйлемдер құраудың қиындауы осы логикалық ойлаудың іргетасының шайқалып жатқанының белгісі.

Дегенмен кейбір зерттеушілер клиптік ойлауды тек жаман құбылыс деп есептемейді. Олардың пікірінше, бұл – ақпарат тасқынына қарсы мидың қорғаныс механизмі. Қазіргі жастар бір уақытта музыка тыңдап, хат жазып, ақпарат іздей алады. Олардың миы ақпаратты секундтар ішінде сүзгіден өткізіп, маңыздысын тауып алуға бейімделген. Сондай-ақ клиптік ойлау дамыған адамдар өзгермелі ортада тез шешім қабылдауға қабілетті.

2017 жылы Техас университетінің ғалымдары қызықты эксперимент жасады. Студенттерді үш топқа бөліп, когнитивті тест тапсыртты. Бірінші топ смартфонды үстел үстіне (бетін төмен қаратып), екінші топ сөмкесіне, үшінші топ басқа бөлмеге қалдырады. Нәтижесінде, смартфонды басқа бөлмеде болғандар ең жоғары нәтиже көрсеткен. Тіпті, телефоны өшірілі болса да, ол жақын жерде жатса, мидың бір бөлігі телефонға алаңдамау үшін де энергия жұмсайтыны белгілі болды. Мұны Brain drain (мидың сарқылуы) деп атады.

ЖАҚСЫНЫ – ҮЙРЕНБЕККЕ

Қазір әлем өте тез өзгеріп жатыр. Бұрын басқа дағдылар бағаланатын. Бүгінде жаңа нәрселерді тез үйрену, жоспарды өзгерту және жаңа жағдайға бейімделу мүмкіндігі өте маңызды. Ал бұл үшін күшті эмоциялық интеллект (стресспен күресу үшін), әлеуметтік интеллект (бірлесіп жұмыс істеу және басқалардан үйрену) және шығармашылық интеллект (жаңа шешімдер табу үшін) қажет.

Сондықтан барлық «ақыл-ой бұлшықеттеріңізді» жаттықтыруды ұмытпаңыз. Кітап оқыңыз, адамдармен араласыңыз, жаңа нәрселерді көріңіз, эмпатияны дамытыңыз, сонда миыңыз толық қуатпен жұмыс істейді. Бұл тақырыпта біржақты пікір әзірле болмай тұр. Ғылым «біз топтастанып жатырмыз» деп кесіп айтпайды. Ондаған жылға созылған зерттеулер нәтижесі де әртүрлі. Кейбір зерттеулер біздің қабілетіміздің төмендегенін айтса, кейбірі мидың бейімделіп жатқанын алға тартады. Ми фактілерді сақтау функциясын смартфонға жүктеп, өзі жылдам шешім қабылдау мен ақпаратты сүзгіден өткізуге бейімделуде.

Шын мәнінде, интеллектіңі бағалау өте күрделі міндет. Бір ғана тест алып: «Міне, бүкіл адамзаттың интеллект деңгейі осындай!» деп айта салуға болмайды. Ол үшін білім беру, ақпаратқа қолжетімділік, әлеуметтік-экономикалық жағдайлар сияқты көптеген факторды ескеретін кешенді тәсіл қажет. Бұл топырақтың сапасын оның тек бір қабатына қарап бағалауға тырысқанмен бірдей.

Адам интеллектісі өте икемді жүйе. Үнемі жаңа жағдайларға бейімделеміз, жаңа технологиялар ойлап табамыз, оқимыз және дамиымыз. Болашақта біз интеллектіңі қазіргіге қарағанда мүлдем басқаша пайдалануымыз әбден мүмкін. Ең бастысы, интеллект дегеніміз жай ғана тесттегі ұпайлар жиынтығы емес, ол үйрену, мәселелерді шешуге және өмірге бейімделуге деген қабілет екенін ұмытпауымыз керек.

Жаңа бір нәрсені қалай үйренетініңізді есіңізге түсіріңізші. Сіз сағаттап жаттайсыз, бірақ ақпарат баста ешқашан болмағандай тез ұшып кетуі мүмкін. Ал кейде бір рет оқыған нәрсенің жадыңызда ұзаққа сақталып қалады. Өйткені тек не оқитыныңыз емес, қалай оқитыныңыз да маңызды. Біздің миымыз деректерді жай ғана «жүктеу» салатын «қатқыл» диск емес. Ол – бір-бірімен үнемі байланыста болатын, жаңа байланыстар түзетін нейрондардың күрделі желісі. Осы байланыстар неғұрлым көп болса, соғұрлым жақсы есте сақтайсыз.

Танымал нейробиолог, доктор Джон Смит: «Оқу процесі – жаңа нейрондық жолдарды жасау. Сіз процеске неғұрлым белсенді қатысқаныңыз, бұл жол соғұрлым мықты болады», – дейді.

Сонымен қатар, эмоциялардың орны бөлек. Егер оқу кезінде жағымды әсер алсаңыз, ми ақпаратты жақсырақ сақтайды. «Эмоциялар жаддың күшейткіші ретінде қызмет етеді. Күшті эмоциямен байланысты естеліктер әлдеқайда тұрақты болады», – дейді когнитивті психология саласының маманы, доктор Эмили Браун.

Адам баласына берілген ерекше сый – оның миы. Сондықтан жаңа бір нәрсе үйренгенде, оны қызықты әрі эмоцияға ерік беріп жасап көріңіз. Түрлі сезім мүшелерін іске қосып, тақырыпты достарыңызбен талқылап, алған біліміңізді іс жүзінде қолданудың жолын тапсаңыз, ұтқаныңыз. Сондай-ақ үзіліс жасауды ұмытпаңыз, миға да демалыс керек!

Ми эволюциясы: даму ма, құлдырау ма?

ұрпақтың IQ (интеллект коэффициенті) көрсеткіші әр онжылдықта орташа есеппен 7 ұпайға төмендеп жатқанын анықтады. Ғалымдар бұл құбылысты бірнеше себеппен байланыстырады. Біріншісі, технологиялық «таяныш». Біз күрделі логикалық және математикалық есептерді тапшырттық. Екіншісі, ақпараттық таяныш. Интернеттегі ақпараттың көптігі оның сапасын төмендетті. Терең талдаудың орнына үстіртін «сканерлеу» әдетке айналды. Үшіншісі, экологиялық және әлеуметтік факторлар. Қоршаған ортаның ластануы мен өмір сүру салтының өзгеруі де нейрондық процестерге әсер етуі мүмкін.

XX ғасырдың екінші жартысында психология мен әлеуметтану саласында сенсациялық жаңалық ашылды. Жаңа Зеландиялық зерттеуші Джеймс Флинн әлемнің ондаған еліндегі IQ деректерін талдап, таңғаларлық заңдылықты байқайды. Әрбір онжылдық сайын адамдардың IQ көрсеткіші орташа есеппен 3 ұпайға өсіп отырған. Бұл құбылыс ғылымда «Флинн эффектсі» деген атпен қалды. Алайда 2000 жылдардың басынан бастап бұл үрдіс күрт өзгерді. Норвегия, Дания, Финляндия және Ұлыбритания сияқты жоғары дамыған елдерде жүргізілген зерттеулер IQ деңгейінің өсуі тоқтап қана қоймай, төмендей бастағанын көрсетті. Мұны ғалымдар «Флинннің кері эффектсі» деп атады.

Джеймс Флинннің өзі өмірінің соңына дейін IQ тесттерінің төмендеуі адамдардың «топтастанғанын» емес, интеллект түрінің өзгергенін білдіреді деп есептеді. Ойлап қарасақ, қазіргі адамдарға 1950 жылғы логикалық есептерді шешу қызық емес немесе қажет болмауы мүмкін. Есесіне, қазіргі жастар визуалды ақпаратты өңдеу, бағдарламалау тілдерін меңгеру және цифрлық әлемде бағдар табу бойынша алдыңғы ұрпақтан көш ілгері. Яғни, біз топтастанып жатқан жоқпыз, бейімделіп жатырмыз. Бұрынғы адамдар өз заманына сай ақылды болды, біз өз заманымызға

“ Кейбір зерттеушілер клиптік ойлауды тек жаман құбылыс деп есептемейді. Олардың пікірінше, бұл – ақпарат тасқынына қарсы мидың қорғаныс механизмі. Қазіргі жастар бір уақытта музыка тыңдап, хат жазып және ақпарат іздей алады. Олардың миы ақпаратты секундтар ішінде сүзгіден өткізіп, маңыздысын тауып алуға бейімделген. ”

КЛИПТІК ОЙЛАУ ҚАНШАЛЫҚТЫ ҚАУІПТІ?

Миды ақпаратты терең талдаудан айыратын тағы бір себеп – смартфон. Біз ұзақ мәтін оқи алмайтын, бір іске 10 минуттан артық зейін қоя алмайтын «клиптік ойлау» деңгейіне түстік. Клиптік ойлау дегеніміз – әлемді біртұтас жүйе ретінде емес, бір-бірімен байланыспаған қысқа хабарламалар, бейнелер және жаңалықтар тізбегі ретінде қабылдау.

Клиптік ойлаудың қалыптасуына әлеуметтік желілердің алгоритмдері тікелей әсер етеді. Смартфондағы «лентаны» жылжыту мидың дофаминдік жүйесін үнемі қоздырып отырады. Әрбір жаңа, қысқа әрі қызықты ақпарат миға кішігірім рахаттану сигналын береді. Нәтижесінде, зейін тұрақсызданады. Қазіргі адамның бір нәрсеге зейін қою уақыты орташа есеппен 8 секундқа дейін қысқарған. Ми күрделі мақалаларды оқудан немесе ұзақ лекцияларды тыңдаудан қашады, себебі олар «тез дофамин» бермейді.

Клиптік ойлаудың ең қауіпті түсі – адамның аналитикалық қабілетінің төмендеуі. Себеп-салдарлық байланысты құра алмаған адам ақпаратты сыни тұрғыдан өңдей алмайды. Адам ақпараттың мәніне үңілмейді, тек оның визуалды қабығына қарайды. Бұл фейк жаңалықтардың тез таралуына және адамдардың жарнама мен үгіт-насихатқа оңай сенуіне «жол ашады». Тағы бір қауіптілігі клиптік ойлау логикаға емес, эмоцияға сүйенеді. Логика әлсірегенде, адамдар манипуляцияға тез түседі. Өйткені қызылдық жасылдық сурет немесе арандатушы тақырып терең дәлелденген аргументтен

далып», тиімдірек жұмыс істеуге көшті. Бұл – алып компьютерлердің уақыт өте келе кішігірім, бірақ қуатты микропроцессорларға айналуына ұқсас процесс. Яғни, ми көлемі кішірейгенімен, оның ішкі нейрондық байланыстарының тығыздығы мен ақпаратты өңдеу жылдамдығы артуы мүмкін.

Екінші бағыт – өзін-өзі қолға үйрету. Қауіпсіз әлеуметтік орта құру арқылы адамдар жабайы табиғаттағы агрессия мен үнемі сақ жүру қажеттілігінен арыл-ды. Жабайы қасқыр мен үй итіні салыстырғанда байқалатын ми көлемінің айырмашылығы сияқты, адамзат та өркениет шеңберіне кірген сайын мидың кейбір реактивті бөліктеріне жүктеме азайды.

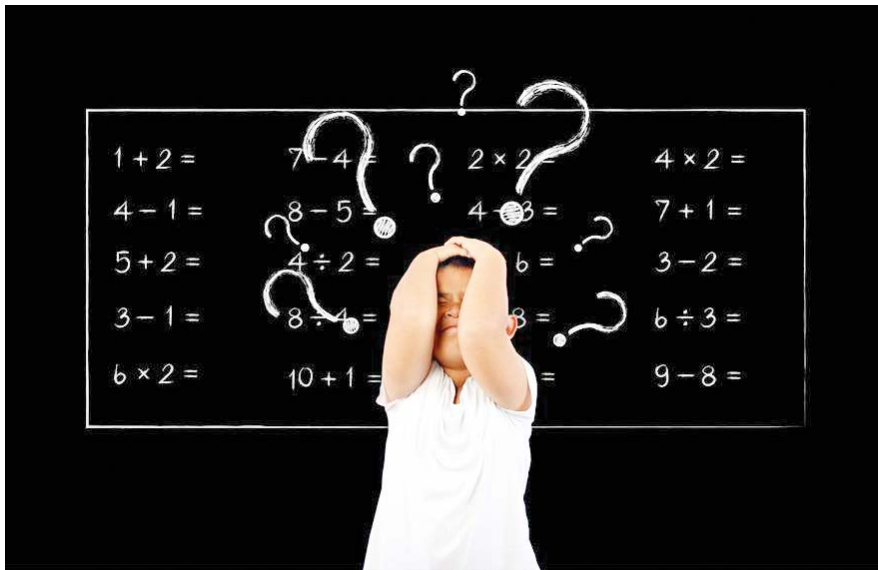
Үшінші бағыт – ұжымдық интеллект. Ежелгі адам жалғыз өзі энциклопедист болуға (аң аулау, емдік шөптерді тану) мәжбүр болса, қазір қоғамда білім мен дағдылар бөліске салынған. Бұл жеке адамның миына түсетін жүктемені жеңілдетіп, биологиялық жадтың орасан зор көлемдегі ақпаратты сақтау қажеттілігін төмендетті. Мұны Дартмут колледжінің зерттеушілері мен антропологтар тобы жүргізген зерттеу нақтылай түседі.

Ғалымдардың талдауына сүйенсек, ми көлемінің азаюы шамамен 3 000 жыл бұрын, яғни ежелгі өркениеттерде жазусыз мен ірі қалалық инфрақұрылымдар қалыптаса бастаған кезеңде үдей бастаған. Біздің бабаларымыз ақпаратты тек биологиялық жаддан сақтаудан қалып, оны сыртқы тасымалдаушыларға – тасқа, папирусқа, кейіннен қағазға жаза бастады. Яғни, «сыртқы жадының» пайда болуы миды орасан зор ақпараттық жүктемеден босатты. Жазу-сызу пайда болған сәттен адамның есте сақтау қабілетіне қойылатын талаптар да өзгерді. Ендігі кезекте бүкіл шежірені, заңдарды немесе егіншілік күнтізбесін жатқа білудің қажеті болмай қалды, оның қай жерде жа-

ды қажетсіз деп есептейді. Алайда мұндай процесс адамды деградацияға алып келеді деген қорқынышты ой әлеуметтанушы, философ, антропологтар арасында қызу талқыға түсіп отыр.

The Financial Times басылымының жазуынша, дамыған елдердегі ересектердің 25 пайызы, АҚШ-тағы ересектердің 35 пайызы қарапайым математикалық тапсырмаларды шеше алмайды. Ал бір затқа зейінін тұрақтандыра алмайтын 18 жастағылардың саны 2015 жылдан бастап күрт өскен. 2022 жылы жүргізілген сауалнамаға қатысқандардың 50 пайызы сол жылы бір кітап қана оқығанын, ал жасөспірімдердің 45 пайызы мүлдем оқымайтынын айтқан. Мұндай қорытындыны PISA халықаралық тест мәліметтеріне талдау жасаған зерттеушілер жасап отыр. Олардың есебі бойынша назар аудару мен аналитикалық ойлау мәселесі жасөспірімдерге ғана қатысты емес, ересектерде де байқалған.

Технологияның кесірінен адамның когнитивті қабілеттерінің кейбір тұстары шынымен де «зардап шегуде».

ҚАЗАҚТЫҢ АТАҚТЫ МАТЕМАТИК ҒАЛЫМЫ, АКАДЕМИК, ҰЛТТЫҚ ИНЖЕНЕРЛІК АКАДЕМИЯНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ, ТҮРКІ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ, МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ, МЕМЛЕКЕТТІК СЫЙЛЫҚТЫҢ ЛАУРЕАТЫ, ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕҢБЕК СІҢІРГЕН ҚАЙРАТКЕРІ БАҚЫТЖАН ТҰРСЫНҰЛЫ ЖҰМАҒҰЛОВТЫҢ 2025 ЖЫЛЫ «АТАМҰРА» КОРПОРАЦИЯСЫНАН ШЫҚҚАН «ТАЙТАЛАС-ТАҒДЫР» АТТЫ КІТАБЫ ТОСЫН ҚЫРЫНАН ТАНЫЛДЫ.

Бұл – ойлы кітап. Сырлы кітап. Өткен мен бүгіннің алтын көпіріне айналған дүние. Ішкі мазмұны мен формасы архитекторлық жағынан дәстүрлі ғұмырнамалық кітаптан өзгек екенін атап өткім келеді.

Бұл кітап Кеңес Одағының ыдырауы мен Тәуелсіз Қазақстан дәуірінің соңғы 34 жылының тарихи жылнамасы іспетті.

Өз кітабында Бақытжан Тұрсынұлы көне дәуірден бергі бүгінгі заманымыздағы тарихи тұлғаларды жаңғыртады.

Ең алдымен, кітап неге «Тайталас-тағдыр» деп аталады? Әуелі осыған жауап іздеп көрелік.

Біріншіден, Бақытжан Тұрсынұлы өз заманының перзенті. Өз заманының – үні. Өз заманының қайраткер тұлғасы. Ал кез келген тұлғаның көтерілер биігі мен «ттеген-ай» дейтін күйігі де болады. Осы ретте Бақытжан Тұрсынұлы төрт рет құлап, төрт рет көтерілген тұлға. Көрнекті саясаткер. Міне, осының бәрі «Тайталас- тағдыр» көріністері.

Өткенсіз – бүтін жоқ. Кітап арыдан айтсақ, атақты Маман би, Тұрысбек би, Тәнеке батыр, Алаш ардақтысы Барлыбек Сырттановтан жалғасқан бір отбасының жүзжылдық тағдыры деп қабылдауға болады.

Ақсу-Қапал өңірінің тарихымен астасып жатқан Жұмағұловтар әулетінің тағдыры осы кітапта терең зерттеліп, жазылып тұр.

Кітаптың кіріспесінде ғалым, профессор, академик «Тұран» университетінің ректоры, Қазақстан жоғары оқу орындары ассоциациясының президенті Рахман дос Алшанов жазғандай, «Бұл ел мен жер, ата-ана, өскен орта шаңырақ шуағы туралы толғау. Бірде естелік, бірде сұхбат, бірде көркем публицистикаға ұласып кететін кітап».

Расында солай, әл-Фараби, Бируни, Абай, Өмірбек Жолдасбеков сынды ғұламалар туралы танымдық көркем публицистикамен басталып, өзінің логикалық жолымен қалыптасады.

Кітап 12 тараудан тұрады. Бірінші тарау «Жетісу – жерұйығым» деп аталады. Сол жерұйық Жетісудың ең әдемі, көрікті Ақсу-Қапал өңірі туралы толғау деп қабылдауға да болады. Осы өлкенің тарихын әртүрлі тұрғыдан қарастырады. Әуелі тарихи деректер, ғалымдар мен жибанкездердің жазбалары зерделенсе, одан соң анасы, құрметті профессор Кенжетай Батырбекқызы жазған тарихи деректерді кірістіреді. Кейін, патшалық Ресей кезінде Жетісу облысының статистика бөлімінің бастығы болған П.Румянцевтің 1913 жылы Санкт-Петербургте басылып шыққан «Материалы по обследованию туземного и русского старожиельского хозяйства и землепользования» деген кітабын сараптап, талдап, ғылыми айналымда сирек пайдаланатын деректерді ортаға салады. Солардың ішінде тарихшыларды селт еткізетін бір керемет дерек бар. Румянцев былай деп жазды: «Сол кезеңдегі Жетісу өзендеріне Қаратал, Көксу, Қызылағаш, Бүйен, Ақсу, Сарқан және Лепсі кірген».

Екінші П.Румянцев 1846 жылы 20 шілдеде Аягөзде Көкбекті, Қарқаралы уездерінің султандары мен ақсақалдарының алдында ұлы жүздің біраз рубасыларды орыс үкіметін қолдайтындықтары туралы кепілдік беріп, Кеңесарыны жау деп тану туралы мәмілеге келеді. Бұл атакты Кеңесарының Іле бойына келіп, туын тіккен шағы болатын. Яғни, 1846 жыл.

Кеңесары хан Жетісу жерінен аса қолдау таппай, Шуға ығысады. Содан қырғыздарға шабуылдайды. Мерт болады.

Кейбір тарихшылар Кеңесары қолын Жетісу батырлары қолдамай кетіп қалды деп жазып жүр. Оның тарихи сыры жоғарыда айтқан Аягөз келісінде жатыр ғой деп ойлаймын. Хан Кенені бір жағынан

Өткен мен бүгіннің АЛТЫН Көпірі

Қоқан бектері, екінші жағынан орыс патшалығы қыспаққа алған көрінеді. Міне, Бақытжан Жұмағұлов «Көне Қапал күмбірі» атты бөлімінде осы жазбаларға қатысты деректер арқылы тағы бір тарихи шындықтың көмбесін ашады.

«Әкем бір күйсе болған жер» айдары аясында автор әкесі Тұрсын Жұмағұловтың, ал «Шешем бір келін болған жер» атты айдар аясында аяулы анасы Кенжетай Батырбекқызы туралы толғанады. Ата-анаға деген махаббат, құрмет, олардың алдындағы жауапкершілік естелік мақалаларында жарқырап көрініп тұр.

Екінші тарауында «Балалық шаққа саяхат» туралы жазса, үшінші тарауында «Махаббат, қызық мол жылдар», яғни, отбасылық өмірі қызықты баяндалады.

Валентина Ивановна мен Бақытжан Тұрсынұлының танысуы, білісуі өте қызық. Бөкең екі жыл Германияда әскери борышын өтеп келген соң, КазГу-дың қолданбалы математика факультетінің дайындық бөлімінде оқып, одан соң студент атанады. Атақты Виноградов 88-дегі жатақханада тұрады. Қарсы бөлмеде – Валентина Ивановна. Оған ұнау үшін Бөкең Валентина Ивановнаның терезесіне қарама-қарсы турникке тартылып, әртүрлі салтылар жасайды. Қуырып жатқан балығын табасымен алып кетіп, «қарақшылық» та жасағаны бар екен. Оның бәрі өз кітабында тұр.

Осындайда менің есіме Бақытжан Тұрсынұлының 70 жылдық мерейлі мерекесі түседі. Сөйлеген адамдардың бәрі жеңгеміз Валентина Ивановнаның арқасында Бөкең «биік-биік табыстарға жетті» деп мадақтау сөз айтып жатты. Өз құттықтауында Валентина Ивановна: «Барлық биікке Бөкеңнің өзі жетті. Ал мен кедергі келтірген жоқпын», – деді.

Жарасымды, үйлесімді әділ айтылған сөз Бөкеңнің беделін одан әрі көтере түсті.

«Таным мен тағылым», «Партия: жылдар мен сындар» бөлімдерінен Бақытжан Тұрсынұлы өзінің саяси қызметке келу жолының сан-тарап соқпағын, көлеңкелі тұстарын да ағынан жарылып, сыр шертеді.

Әсіресе, Қазақстанның абыз ақсақалы, КПСС Орталық Комитеті Саяси Бюросының мүшесі болған, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Дінмұхаммед Ахметұлы Қонаев туралы, еліміздің Тұңғыш Президенті мен Мемлекетіміздің бүгінгі Басшысы, «Жаңа Қазақстанның» жаңғыртушысы Қасым-Жомарт Тоқаев жүргізіп отырған сындары саясатқа байланысты өз ойын ашық білдіреді.

Назар аударалық:

«Димаш аға... Қазақтың Дінмұхаммед Қонаевы! Ұлт тарихындағы ерекше тұлғаны білгенім, дәмдес-түздас болғаным ешқашан ұмытпаймын».

БАҚЫТЖАН ТҰРСЫНҰЛЫ МИНИСТР ДЕ, МӘЖІЛІС ДЕПУТАТЫ ДА, СЕНАТОР ДА БОЛДЫ. ПРЕЗИДЕНТ ӘКІМШІЛІГІ МЕН ҮКІМЕТТІҢ ІШКІ САЯСАТ БӨЛІМДЕРІН БАСҚАРДЫ. ӘРТҮРЛІ САЯСИ ИНТРИГАЛАРДЫ КӨРДІ, ТОБЫҒЫНАН ШАЛЫНДЫ. БІРАҚ ОҒАН МОЙЫМАДЫ. ІШКІ РУХ, ТЕРЕҢ БІЛІМ, ҮЛКЕН ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТ БАҚЫТЖАН ТҰРСЫНҰЛЫН ТАЛАЙ ҚИЫНДЫҚТАРДАН АЛЫП ШЫҚТЫ.

...Табиғат Ана оған сыртқы сұлулықпен бірге, жан сұлулығын да берген екен. Жасы ұлғайғанына қарамастан, әңгіме барысында нұрланып, бойына қуат күйіп, әдемі қал-жыңдары ақсақалдығына жарасып, ғажайып бір күй кештік.

Сол күндер ұмытылар ма? Ғажайып адам, абыз адам, аңыз адам!

...1992 жылы Димаш ағаның 80 жылдығы еді. Көп адам жиналды...

...Салтанатты күндердің қарсаңында, академик Өмірбек Жолдасбеков екеміз құттықтау үшін Димекеннің үйіне бардық.

...Қоштасар сәт туды. Қонақтармен Димекен кезек-кезек қол алысып, қоштасып жатты. Бұл қонақтардың ішіндегі ең жасы мен ғой деп ойлаймын. Қолымды ұсындым. Ол: «Асықпа, тұра тұр», – деді. Мен Димекеннің қасында тұрып қалдым. Өмірбек Арланұлы жақындап қоштасар сәтте мені «бөгегенінің» сыры ашылды.

«Өмексе, Бақытжан мен сені таныстырудың қажеті жоқ болар. Бұл азаматқа көз қырыңды сала жүр. Оның болашағы үлкен болады. Біздің ғылым мен білімде осындай адамдар жұмыс істеуге тиіс. Бақытжан кез

келген жауапты жұмысты атқара алады. Бірақ енді оған ғылым докторы болу керек. Қорғат, қолдарсың», – деді Қонаев аға бала-сындай бауырына тартып.

Осы бір кездесу ұстазым Өмірбек Арланұлы екеміздің арамыздағы қатынасты мүлдем өзгертіп жіберді. Өмексен енді маған ұстаз көзімен ғана емес, өзінің ізбасары секілді қарай бастады. Сол ағалы-інілі достық Өмексен дүниеден өткенше үзілген жоқ.

Димекеннің жүректе қалған бейнесі мен сөзі менің тағдырымның ең шырайлы шақтары болып қала береді.

Ал Президент Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев туралы былай тұжырымдайды: «Мемлекет басшылығына әркім әртүрлі жолмен келеді. Бүгінгі Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаев комсомол, партия қызметінен іргелі саясатқа келген жоқ. Ол – әлемдік деңгейдегі кәсіби дипломат. Сындарлы ғұмырының негізі – әуелі Кеңес Одағының, одан соң, Тәуелсіз Қазақстанның сыртқы саясатымен тығыз байланысты болды.

Халық пен билік арасы жақындады. Еліміздің болашағына сенім үялады».

Бақытжан Тұрсынұлы министр де, Мәжіліс депутаты да, сенатор да болды. Президент Әкімшілігі мен Үкіметтің ішкі саясат бөлімдерін басқарды. Әртүрлі саяси интригаларды көрді, тобығынан шалынды. Бірақ оған мойымады. Ішкі рух, терең білім, үлкен ұйымдастырушылық қабілет Бақытжан Тұрсынұлын талай қиындықтардан алып шықты.

Осы қызметтерінің бәрінен ол КазГу-дың ректоры болған сәтті ең ыстық, ең биік, ең тұғырлы қызмет деп санайды. Сол сәттер туралы тебірене жазады. Айталық, КазГу-де комсомол, партия ұйымдарын басқарды. 1986 жылдың желтоқсаны кезінде 100 студентті оқудан шығару туралы бұйрыққа келісім бермей, принципті қарсылық білдіргені үшін партиядан шығарылып, партком хатшысы қызметінен қуылады. Тіпті қарапайым лаборанттық қызмет те бұйырмаған.

Қысылтаяң сәтте бүгінгі мемлекет және қоғам қайраткері, досы Жақсыбек Құлекеев Халық шаруашылығы институтындағы өз кафедрасына жұмысқа алған.

Бірақ қызыл репрессия тоқтамай, Бақыр Бақытжан Тұрсынұлы КазГу-ге қайта оралады. Новосібір мектебінің көрнекті өкілі, академик Шалтай Смағұлов өз кафедрасына ассистенттік қызметке алып, жоғарыдан жасаған қысымға төтеп береді. «Тайталас-тағдыр» деген осы. 10 жыл ішінде Бақытжан Жұмағұлов ғылым кандидаты, докторы, профессор, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты атанды.

Бұл ерлік емей, неменсе?

Кейбір кітапқа енген деректерді оқығанда ұстаздарымыздың арасында мықты адамдар болғаны туралы ақпарат естіп, бір марқайып қалдық. Мәселен, академик Зейнолла Қабдолов партия жиналысының үстінде «Жолдастар, Бақытжан Жұмағұловты партиядан шығарудың қандай қажеті бар? Оған орден беру керек», – деп ұсыныс берген.

Академик Зейнолла Қабдоловтың шәкірті ретінде осы бір сәтті оқығанда ерекше толқығанымды жасыра алмаймын.

Өз кітабында Бақытжан Тұрсынұлы КазГу-дың бірінші ректоры Федот Озиев, Иван Лукьянец, Өмірбек Жолдасбеков, бүгінгі ректор Жансейіт Түймебаевқа дейінгі ректорлар шоғыры туралы жылы лебіз білдіреді.

Әсіресе, өзінің ұстазы Инженерлік академияның құрушысы, академик Өмірбек Жолдасбеков туралы жазған мақалалары көп ой салады.

Министр болу оңай ма? Бақытжан Тұрсынұлы министрлік қызметінде жаңа реформалар алып келді. Сапалы білім берудің қазақстандық моделін жасады. Үлкен мәселелер көтерді. «Отандық білім беруде неге «пайғамбарлар» жоқ», – деп ашық пікір білдірді.

«Министр: күнгейі мен көлеңкесі туралы» ойлы сұхбат жариялады. Министрлік қызметінен кетті, бірақ өзінің биік азамат тұлғасын сақтап қалды. Жоғарыда айтқан біртүеулер мен төмендеулер Бақытжан Тұрсынұлының тайталас-тағдырының куәсі болып қалды.

Бақытжан Тұрсынұлы өз кітабында әлемдік өркениетте өзіндік орны бар тұлғалар мен кездесулер туралы керемет баяндайды, сыр шертеді, ойлы сөз қозғайды. Михаил Горбачев, Фарух Лерери, Рим Папасы Франциск, Николай Рыжков, Эдуард Шевернадзе, атақты Николай Калашников туралы естеліктері жылы юмордан құрылған. Бұдан Бақытжан Тұрсынұлы математик қана емес, жақсы публицист-эссеист екенін де білуге болады.

Кітаптың ең соңында «Парыз бен қарыз» дейтін Бақытжан Тұрсынұлының ой толғағы бар. Онда Бақытжан Жұмағұловтың бүкіл жан-дүниесі және рухани әлемі тұр.

Бақытжан Тұрсынұлының «Тайталас-тағдыр» кітабы өзінің құрылымдық сипатымен ерекшеленеді. Ғылымдағы ұлы тұлғалар туралы толғанысы қандай. Үлкен саясатта адамзат үшін із қалдырған іргелі тұлғалар туралы жазған мәлтек эсселері танымдылығымен баурап алады.

Уәлихан КАЛИЖАНОВ, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, ҰҒА академигі

АКАДЕМИК ШОРА САРЫБАЕВТЫҢ ҒАСЫРЛЫҚ ТОЙЫ ҚОРЫТЫНДЫЛАНДЫ

КҮНІ КЕШЕ ЕЛОРДАНЫҢ ҰЛТТЫҚ АКАДЕМИЯЛЫҚ КІТАПХАНАСЫНДА АКАДЕМИК ШОРА САРЫБАЕВТЫҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ ТАНЫСТЫРЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ТІЛ БІЛІМІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІНЕ АРНАЛҒАН «ҒАЛЫМ. ҒЫЛЫМ. ҒИБАТ» АТТЫ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ДӨҢГЕЛЕК ҮСТЕЛ ОТЫРЫСЫ ӨТТІ. ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІНІҢ ТІЛ САЯСАТЫ КОМИТЕТІ, МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІНІҢ ҰЛТТЫҚ АКАДЕМИЯЛЫҚ КІТАПХАНАСЫ, АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ АТЫНДАҒЫ ТІЛ БІЛІМІ ИНСТИТУТЫ МЕН АСТАНА ҚАЛАСЫНЫҢ ТІЛДЕРДІ ДАМУЫ ЖӘНЕ АРХИВ ІСІ БАСҚАРМАСЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУЫМЕН ӨТКЕН АЛҚАЛЫ ЖИЫНДА ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІНІҢ КӨРНЕКТІ ӨКІЛІ, ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕҢБЕК СІҢІРГЕН ҒЫЛЫМ ҚАЙРЕТКЕРІ, ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМАРЫНЫҢ ДОКТОРЫ, ПРОФЕССОР, ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ АКАДЕМИГІ ШОРА САРЫБАЕВТЫҢ 100 ЖЫЛДЫҒЫНА (1925-2025 ЖЖ.) ОРАЙ ҒАЛЫМНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛТАНАНЫМЫНЫҢ ӘРТҮРЛІ САЛАЛАРЫНА АРНАЛҒАН ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ ТОПТАСТЫРЫЛҒАН БАСЫЛЫМДАРДЫҢ ТАНЫСТЫРЫЛЫМЫ ЖАСАЛДЫ.

«Қазақ тілтанымының өзекті мәселелері» атауымен А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білім институтының 2025 жылы дайындап шығарған бұл қостомдық кітаптың 1-томында диалектология, лексикология және лексикография салалары, ал 2-томында қазақ тіл білімінің тарихы, тіл мәдениеті, грамматика, лингводидактика, терминология, емле мәселелері және стилистика салалары қамтылған.

Басқосуда сондай-ақ Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының бастамасы және қаржылай демеуімен дайындалып басылған «Ғалым. Ғылым. Ғибат» кітабының мазмұны тарқатылды. Ғылыми-практикалық жиын бағдарламасына сәйкес, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының директоры, ф.ғ.к., профессор Анар Фазылжан «Ш.Ш.Сарыбаев. Қазақ тілтанымының өзекті мәселелері»

және Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің профессоры, ф.ғ.д., Тыныштық Ермекова «Ғалым. Ғылым. Ғибат» кітабы туралы баяндама жасады.

Сонымен бірге, «Шам-Шырақ» Ғылым, білім мен өнер мирасын қолдау қорының өкілі Қайрат Сарыбай «Ш.Ш.Сарыбаев

кітап қорына» жаңа кітаптарды сыйға тартып, ғылыми жиынды ұйымдастырған мекеме басшылары мен ұжым мүшелеріне Сарыбаевтар әулетінің атынан зор ризашылығын білдірді.

Іс-шараға мемлекет және қоғам қайраткерлері, белгілі тілші-ғалымдар, Ха-

лықаралық «Қазақ тілі» қоғамы, Халықаралық Түркі Академиясының өкілдерімен қатар Л.Пумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті және елордадағы жетекші жоғары оқу орындарының студенттері, магистранттары мен докторанттары қатысты.

Ғылыми-практикалық жиын соңында модератор, ҚР Президенті жанындағы Ұлттық ғылым академиясы Директорлар кеңесінің тәуелсіз директоры, академик Кәрімбек Құрманалиев «Академик Шора Сарыбаевтың 100 жылдығын өткізу бойынша» ұйымдастыру комитетінің төрағасы ретінде, Ұлттық ғылым академиясының академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген ғылым қайраткері Шора Шамғалиұлы Сарыбаевтың туғанына 100 жыл толуына орай ғылымның ғылыми-шығармашылық мұрасын, тұлғалық қасиеттерінің тағылымын қалың көпшілікке таныту мен насихаттауды мақсат еткен, 2025 жылғы іс-шаралар жоспарына сәйкес жоғары деңгейде өткізілген іс-шараларға талдау жасап, қорытындысын жиялған қауымаға жеткізді.

Наурызбек САРША

Владимир СМЕРНОВ,
1994 жылғы Лиллехаммер Олимпиадасының чемпионы:

ШАЙДОРОВТЫҢ

Басы 1-бетте

– Михаил Шайдоровтың тарихи жеңісін тікелей эфирден бақыладыңыз ба? Әлде жаңалықтардан естідіңіз бе?

– Әлбетте, тікелей эфирден бақыладым. Жалпы, мен Олимпиада сайын қазақстандық атлеттер қатысатын барлық жарысты мұлт жібермеуге тырысамын. Сол секілді мәнерлеп сырғанаудан ерлер мен әйелдер арасындағы сынды да қараймын. Михаилдың кілсін мықтыларға толы жарыста көрсететінін білдім. Оның жарысқа араласқанын әйелім екеуіміз теледидардан бірге қарадық. Басында алтын жүлдеге ілінетінін кесіп айту қиын болды, себебі бұл спортта бәсеке көркі қызып тұр. Дегенмен Мишаның рейтингтегі орны кемі бір медаль болатынына сендірді. Дегенмен алтын жүлде болады деп ойламадым. Өздеріңіз көргендей, еркін бағдарлама кезінде чемпиондыққа үміткердің бірі құлағанда қола жүлдегер атанатынын сездім. Екінші үміткер де құлағанда күміс қалтада деп ойладым. Сосын тіпті үшіншісі сөзсіз өнер көрсеткенде алтын жүлде екенін бірден түсіндім.

– 32 жыл бойы ешкім мұртын бұза алмаған рекордыңызды Михаил жаңартып, тарихи нәтиже тіркеген кезде не сезіндіңіз?

– Әрине, қатты қуандым! Отандасым үшін бойымды мақтаныш кернеді. Себебі Михаил да, мен де – Қазақстан тумасымыз. Біз сонда тудық, өстік, өндік. Біз бөтен елден көшіп келгеніміз жоқ. Біз тәрбие, жұмыс, спортпен айналысу арқылы Қазақстаннан бар жақсысын алдық. Әлбетте, туған елінде қысқы спорт түрлерінен тағы бір Олимпиада чемпионы шығып жатса, мақтаныш емей немене?! Онымен қоса, Олимпиадада өз жерімізде туып-өскен

32

ЖЫЛДАН СОҢ ЖЕТІСТІГІМДІ ҚАЙТАЛАҒАНЫНА

– Әлбетте, мен де жаман деген баға берер едім. Бұрынғы Олимпиадаларда нәтижелер әлдеқайда жақсы болған еді. Қазір шаңғы спорты түрлері тұралап тұр. Басты себеп аз уақыт бөлінуі деп ойлаймын. Әсіресе, қысқы спорт түрлерін дамытудың дұрыс бағыты жоқ. Мұндағы басты нәрсе – қыста әр спорт ерекше жағдайды талап етеді. Шаңғы жарыстары, биатлон, тау шаңғысы секілді қысқы спорт түрлерінің әрбіріне жеке стадион, жеке трасса қажет. Тиісінше, білікті бапкерлер мен техперсонал да аударай қажет. Ал бұл бізде жетіспейді. Жазғы спорт түрлерін жанына серік еткендерге кез келген уақытта дайындалуға оңайырақ, себебі бір ста-

келмейді. Әр спортты жеке қарау керек. Тағы бір айта кетерлігі, аймақтарды белгілі бір спортты дамытуды міндетті етіп қойса, жақсы болар еді. Мысалы, «Мына аймақ тау шаңғысын дамытуға жауапты», «Ал мына бір аймақ конькишілерді баптауға жауапты болсын» деп аумағы кең елімізді спорттық аймақтарға бөлсе деймін. Әр аймақ белгілі бір спортты дамытуға жауапты болса жақсы болар еді. СҚО, Ақмола, Павлодар, Өскемен секілді облыстарда шаңғы, биатлон, тау шаңғысы, коньки спортын дамытуды басты назарда ұстау керек. Түркістан облысынан шаңғышыны баптап шығаруға тырысудың қажеті жоқ. Ол облыс өзінше мықты. Онда жазғы спорт түрлерінен бөлек, керемет каналдарында жаттығуға мүмкіндік беретін су спорты қарқын алып келеді.

– Бұл күндері отандық БАҚ пен әлеуметтік желілерде Шайдоровпен қатар, сіздің аты-жөніңіз де аталып жүр. Қазақстандық телеарналардың бірінде сіз туралы деректі фильмнің екінші күйі қатарынан қойылғанын көріп қалдым. Сіз туралы жазып, айтып жатқандарды оқып-есті алдыңыз ба?

– Жаңалықтардан оқымадым. Десе де, Facebook-те жазбалардан көріп қалдым. Сонымен қатар блогерлердің парақшаларына мен туралы салған бір-екі дүниелерін көзім шалып қалды.

– Михаил бір сөзінде сізбен кездескісі келетінін айтып қалды.

– Мүмкіндік болса, әрине менің де онымен кездесіп, жеке құттықтағым келеді. Себебі мен қатты уайымдадым. Оның өзінен кейінгі өнер көрсеткендердің нәтижесін күтіп отырған кезінде уайымдап отырғанына қарап мен де уайымға берілдім. Оның бет-әлпетінен қатты толқып отырғаны көрініп тұрды. Михаил жүріп өткен жолды мен де жүріп өттім. Сондықтан оның нәтижелер өзгеріп жатқанда не сезіп отырғанын елестеттім.

– Бүгінге дейін 32 жыл бойы қысқы спорт түрлерінен тұңғыш әрі әзірше жалғыз Олимпиада чемпионы деп тек сізді айтып келдік. Тарих беті жаңарып, енді басқаша айтатын боламыз.

– Қысқы спорттан тұңғыш әрі 32 жыл бойы Олимпиада чемпионы болуы – мен үшін үлкен мақтаныш. Әрине, арада 32 жыл уақыт өткен соң, бәрібір сезім бұрынғыдай емес. Михаил секілді атойлау, бәрікімді аспанға лақтыру сол кезде болды. Ал қазір тіптен басқаша сезім.

– Десе де, «Олимпиада чемпионы» деген атақ мәңгіге ғой.

– Дәл солай. Ол атақ мәңгіге өзінде қалады. Дегенмен, спорт мансабымды аяқтаған соң, алдымда басқа мақсаттар тұрды. Қазір сол кезде тіркеген нәтижеме қарасам, әлбетте, оның биік әрі көптен күткен жетістік екенін түсінемін. Дегенмен ондай жетістіктен соң, өзімді жоғалтып алмауды, өмірімнің екінші бөлігін дұрыс өрбітуді ойладым. Еңбек жолымды жалғастырдым, бала тәрбиеледім, бүгінде немере бағып отырмын. Олимпиада чемпионы атанған кездегі эйфория қазір жоқ.

– Жаңа бір сөзіңізде «Михаил жеңген кезде өзімді еске алдым» деп қалдыңыз...

– Әрине, ол жеңімпаз деп жарияланған кезде спорт мансабымдағы ең ыстық сәт есіме оралды. 1994 жылы Лиллехаммерде

ды армандағаны хақ. Бірақ ол уақытта бұл орындалмастай көрінетін. Араға бөленбай жыл салып, ол арманы іске асты. Арманына адал, бүкіл қиындыққа төтеп беретін адам дегеніне жетпей қоймайды. Михаил сол адамдардың қатарынан бола білді. Кез келген адам Олимпиада чемпионы бола алмайды. Тек өзіне не керетін білетін, көп жаттыққан таңдаулылар ғана бұл атаққа қол жеткізеді.

– Қазір қайда тұрып жатырсыз? Қандай іспен айналысасыз?

– Мен 1991 жылдан бері Швецияда тұрамын. Қазақстанға отбасыммен келіп, көп уақыт бойы келісімшартпен жұмыс істедім. Шаңғы мен биатлон федерациясын басқардым. Мен басшылық еткен тұста 2010 жылы Елена Хрусталева Олимпиада күмісін еншіледі. Сондықтан мен тек спортшы ретінде ғана емес, сонымен қатар басшы ретінде де жақсы нәтиже тіркедім. Мен мұны мақтан тұтамын. Онымен қоса, елге Скания деген мықты компанияны «алып» келіп, өзім бас директоры болдым. Бүгінде олар елде өндіріс орнын ашты. Сондықтан спортты қойған соң да, елге көп жетістік әкелдім. Алайда, бұл туралы аз жазылды. Ал спорт жаңалықтары Қазақстанда үнемі басты назарда. Бірақ мен елде өнімді әрі тиімді жұмыс істегеніме, көп жетістікке жеткеніме әрі шетелден де көп көңіл бөлуге атсалысқанымға мақтанамын.

– Су жаңа Олимпиада чемпионы Михаилға қандай тілек айтар едіңіз?

– Михаилға эмоцияны тыйып ұстауды тілер едім. Себебі эмоция көп, қуаныш көп. Ол ертең елге келген соң, үлде мен бүлдеге оранады. Пәтер, көлік, марапат беріледі. Көп жерге шақырады. Сондай кезде әрдайым Олимпиада чемпионы әрі адам қалпында қалса деймін. Олимпиада чемпионы атағы үлкен жүк пен жауапкершілік артады. Сонымен қатар тәртіптілік, әдептілік, парасаттылықты қатар алып жүруі керек. Белгілі бір әдеп нормаларынан шықпауға тиіс. Олимпиада чемпионы деген дәлді атақты иеленген адам күллі елге үлгі, жағымды, әрдайым тек жақсы қырынан танылуға тиіс. Оны бүкіл Қазақстанға, спорт басшылары өскелең ұрпақтың алдында үнемі мысал ретінде айтып жүреді. Сосын, әлбетте Михаил мен оның отбасына денсаулық, бақыт әрі саулық тілеймін! Спорттан тыс өмірінде тек жақсылық болсын! Спорттан соң да өзін жоғалтып алмасын!

– Шайдоровтың триумфынан кейін, жалпы Олимпиада ойындарында рекордтан рекорд тіркеп жатқан шетелдік атлеттердің өнеріне тәнті болған көпшілік желіде «Баламды мына қысқы спорт түріне беремін», «Үл-қызымды мына секцияға апарамын» деп жарыса жазып жатыр. Осы ретте баласының болашағын спортпен байланыстырғысы келетін ата-аналарға қандай ақыл айтар едіңіз?

– Ата-аналарға мүмкіндігі аз, көптігіне қарамастан балаларыңызды спортқа баулыңыздар дер едім. Қазақстанда не көп, тегін секция көп. Кел де, жаттық, сосын жарыс. Балаларыңызды қай спортқа болса да, секцияларға апарыңыздар. Кішкентай күнінен тек бір спортты таңып, мәжбүрлемейді. Себебі бала өскен соң өзінің оң жамбасына келетін спортты таңдап алады. Бастысы – бала спортпен айналысын, белсенді болсын, шынығып, шымыр жүрсін. Сол кезде пайдасын көресіздер. Дені сау бала өсе келе ішімдікке де, есірткіге де жоламайды. Ал шындап кірісіп, спорт десе ішер асын жерге қоятын деңгейге жетсе, мені мен Михаил секілді чемпион болып шығады.

– Әңгімеңізге рахмет! Осылайша, тарихи жетістіктерді сүйіншілеп жеткізер себеп көп болсын!

Сұхбаттасқан –
Әлия ТІЛЕУЖАНҚЫЗЫ

спортшының медаль ала алатын әлеуеті бар екені кімді де болса талпындырады. Сол үшін мен Михаилдың бұл айтулы жетістігіне қатты қуандым!

– Желіде Михаил чемпионы атанған күні жіберген құттықтауыңызды көріп қалдым.

– Иә, ортақ чатқа құттықтау жіберген едім. Әрі «Вечерняя Алматы» басылымынан хабарласқандарға құттықтау айттым. Мен үшін қазақстандық атлеттің Олимпиаданың ең биік туғырына шыққанын көру – мақтаныш әрі абырой.

– Өкініштігі сол, Италияда өтіп жатқан Олимпиадада шаңғышыларымыздың нәтижесі көңіл көншітерлік емес. Бұл жайында не айтар едіңіз?

диоңда балуандар да, боксшылар да жаттыға алады. Жеңіл атлет те, ауыр атлет те сонда жаттыға алады. Олардың бәрі бір стадионның радиусында шеберлігін шыңдай алады. Оларға анау айтқандай үлкен жағдай қажет емес. Ал қысқы спортта жағдай тіпті бөлек. Мұнда спорт инфрақұрылымы дамымаса, жаттығу қиын. Барлығы балаларға да бейімделген болуы керек. Бапкерлер бір орында тұралап қаламай, үнемі біліктілігін арттыруға тиіс. Бізде осы нәрсе жетіңкіремейді.

– 2030 жылы Францияның Альпі тауларында өтетін келесі Олимпиадада нәтижені жақсарту үшін біздің спорт басшылығына, спортшыларға не істемек керек?

ТЕХНИКАЛЫҚ БӨЛІМ:
Елдар ҚАБА
(беттеуші-дизайнер)

Корректор:
Саягүл САПАРҚЫЗЫ
Немірдің кезекшісі:
Наурызбек САРША

• Астана қ. «Медиа-холдинг»
«ERNUR» ЖШС Сипеті көшесі 30,
телеф.: 8(7172) 99-77-77
• Тапсырыс №10200. Тарапымы 5762 Көлемі 4 б. т.

Бағасы келісім бойынша

Мекенжайымыз: 010000. Астана қаласы, Д.Қонаев көшесі 12/1

Редакция телефоны – 8(7172) 72-95-39
ЖАРНАМА БӨЛІМІ:
8(701) 675-42-14, 8(7172) 72-95-31
reklama.liter@gmail.com
ЖАЗЫЛУ ЖӘНЕ ТАРАТУ БӨЛІМІ:
8(771) 804-61-32, 8(7172) 72-95-39
podpiska.alt@gmail.com

- Мақала авторының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді
- Оқырман хаттарына жауап қайтарылмайды
- © «Түркістан» жарияланған материалдарды сілтемесіз көшіріп басуға болмайды.
- Суреттердің сапасына редакция жауап береді
- © Мақалалар коммерциялық негізде басылды
- Жарнамалар мазмұнына редакция жауап бермейді

М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Газет «Түркістан» газетінің компьютер орталығында теріліп, беттелді

Газет ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі, Ақпарат комитетінде тіркеуге алынып, қайта есепке қою туралы №КЗ200VPY00019166 куәлігі 08.01.2020 жылы берілген.

Индексі: Жеке жазылушылар үшін – 65413, мекемелер мен ұйымдар үшін – 15413.

Меншік иесі –
«Айқын-Литер» ЖШС

Директор –
Талғат ЕШЕНҰЛЫ

Бас редактор
Бауыржан БАБАЖАНҰЛЫ

Бас редактордың орынбасары
Тоқтарәлі ТАҢЖАРЫҚ

ЖУРНАЛИСТЕР:
Арайлым ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ,
Әлия ТІЛЕУЖАНҚЫЗЫ,
Наурызбек САРША,
Ділда УӘЛИБЕК,
Ахмет ӨМІРЗАҚ
(Алматы қаласы)